

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

Логунова М.М., Гонюкова Л.В.

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**
опорний конспект дистанційного курсу

КИЇВ – 2005

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії державного управління при Президентіві України (протокол № 103/1 від 27 січня 2005 року).

Видання цього дистанційного курсу стало можливим за фінансової підтримки проекту "Побудова демократії" школи політичного навчання університету Квінз та Канадської агенції міжнародного розвитку.

Р е ц е н з е н т и :

- Головатий М.Ф.** – доктор політичних наук, професор, перший віце-президент – ректор Міжрегіональної академії управління персоналом.
- Токовенко В.В.** – доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри соціології Київського міжнародного університету.

Колектив авторів висловлює подяку співробітнику центру дистанційного навчання Національної академії державного управління при Президентіві України Л.Пильгун за допомогу у підготовці до видання опорного конспекту дистанційного курсу.

Логунова М.М., Гонюкова Л.В. Становлення і розвиток демократії: світовий досвід для України (опорний конспект дистанційного курсу навчальної дисципліни): Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 103 с.

В опорному конспекті викладені найбільш актуальні проблеми розвитку демократії в умовах сучасного світу, здійснено аналіз стану, проблем та перспектив становлення демократії в Україні. Особливий акцент зроблено на питаннях взаємодії громадян, суспільства і держави в умовах демократичного політичного режиму, завданнях економічної та соціальної політики демократичної держави, проблемах і перспективах становлення демократичних принципів в діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування України.

Розраховано для системи підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування.

Посібник також буде корисним для викладачів, аспірантів, всіх тих, чия наукова діяльність пов'язана з дослідженням проблем демократії.

УДК 316.422.42

ISBN

© Логунова М.М., Гонюкова Л.В., 2005

© Національна академія державного управління при Президентіві України, 2005

РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ, ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОШИРЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ. ДЕМОКРАТИЧНА ТРАДИЦІЯ В УКРАЇНІ

- **Тема 1.1. Поняття, сутність та передумови демократії.**
- **Тема 1.2. Базові цінності та принципи демократії.**
- **Тема 1.3. Демократія та демократизація в глобальному контексті.**
- **Тема 1.4. Демократична традиція, сучасний стан, проблеми та перспективи демократії в Україні.**

1. Тема 1.1. Поняття, сутність та передумови демократії

Демократія - основа державного устрою більшості країн Європи й Північної Америки. Масштабні демократичні зміни відбуваються в країнах Південної і Центральної Америки, Азії й Африки.

Поширення духу й цінностей демократії - визначальна риса сучасності, один із виявів глобалізації цивілізаційних надбань.

- ▲ *„Демократія” (з давньогрецького - народовладдя) - державний лад, за якого вирішальна роль у прийнятті рішень і врядуванні належала народним зборам і голосуванню.*

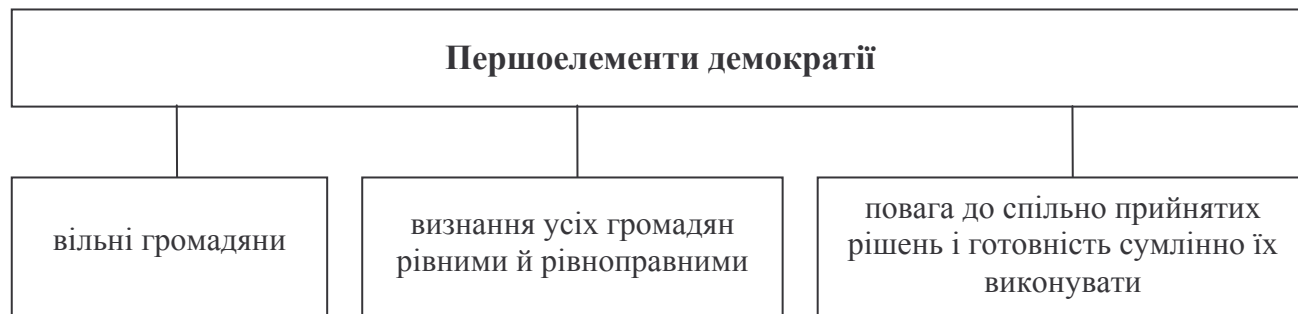

Рис. 1.1.1. Першоеlementи демократії

Умови демократії:

- вільні громадяни, які мають інтерес до суспільного життя, обізнані в ньому і власними силами та участю впливають на нього;
- формування свідомого громадянства з почуттям громадянського обов'язку й готовністю діяти;
- взаємне визнання гідності, рівності і значущості кожної особи;
- незалежний громадянин, який свідомо слугує товариству, громаді, громадянству (альтруїзм - О. Конт);
- послідовний та щирий демократизм, що передбачає і зумовлює патріотизм;
- влада більшості – спільна воля та спільні зусилля, що допомагають подолати обмеженість і слабкість кожного окремо і що надає особливої сили і значущості спільному рішення. Більшість – це множина меншин, інтегрована у певну політичну спільноту.
- повага до прав меншості.

Без наявності вільних, гідних, таких, що поважають себе, громадян, демократія по-справжньому відбутися не може.

Формальний принцип рівності є однією із фундаментальних моральних засад демократії.

Першоелементи демократії поєднуються і втілюються з відповідною повнотою у **виборах**, які є сутнісно важливою ознакою цього ладу.

Вимога для здійснення істинного вибору – це участь громадян у тих справах, щодо яких приймається рішення. Саме тому свобода зборів і свобода висловлення власної думки набувають за демократії великого значення.

▲ *Демократія - це суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні громадських справ шляхом вільного вибору (голосування).*

Демократія і права людини становлять **універсальне ядро сучасної конституційної держави**, різноманітні варіанти якої завдячують своїм походженням американській і французькій революціям. Соціальна спрямованість демократії проявляється через функції вибору і самовизначення, що становлять основу особистості.

Риси ліберальної представницької демократії:

- представництво народом своєї суверенної влади через обрання представників, насамперед у законодавчі структури;
- використання механізмів партисипаторної та прямої демократії на загальнодержавному рівні при розв'язанні найістотніших для існування держави та її політичного устрою проблем (прийняття конституції, зміна території держави, приєднання до міжнародних союзів);
- визнання неминучості протистояння інтересів різних суспільних груп та вироблення механізмів соціального й політичного плюралізму, що забезпечує узгодження інтересів і врегулювання конфліктів;
- узаконеність опозиції і конкурентність у боротьбі за здобуття владних позицій;
- гарантія прав і свобод людини, які забезпечують ступінь особистої свободи брати участь у прийнятті рішень;
- широке громадянство і високий рівень участі населення в політиці, які передбачають максимальне зниження цензів (майнового, вікового, статевого, освітнього, осідлості) і залучення раніше суспільно пасивних груп до громадянської участі;
- вільна преса та інші ЗМІ, які відіграють вирішальну роль у політичній комунікації, утворюючи осереддя сучасного демократичного процесу.

Суперечності ліберальної представницької демократії:

- протиріччя між представництвом та конкуренцією різних інтересів і необхідністю прийняття єдиних компетентних рішень;
- породження за певних умов тенденції до тривалого відчуження народу від влади;
- подекуди поглиблення нерівності в суспільних статусах індивідів.

За умови ефективного функціонування її інститутів, демократія здатна забезпечити:	
<ul style="list-style-type: none"> • відповідальність еліти перед народом; • досягнення компромісів у процесі узгодження суперечливих інтересів; • ефективність управління на основі закону. 	
Упродовж другої половини ХІХ ст. та всього ХХ ст. демократія стала поняттям, яке вмістило в собі універсальний і всеохоплюючий зміст, систему поглядів та ідеологію.	

Ліберальні цінності і проєктивні ідеали, з якими ототожнюють демократію:	
<ul style="list-style-type: none"> • захищеність меншості; • серйозність боротьби за владу; • відкритість; • автономність; • співучасть у прийнятті рішень; • досягнення соціальної рівності тощо. 	

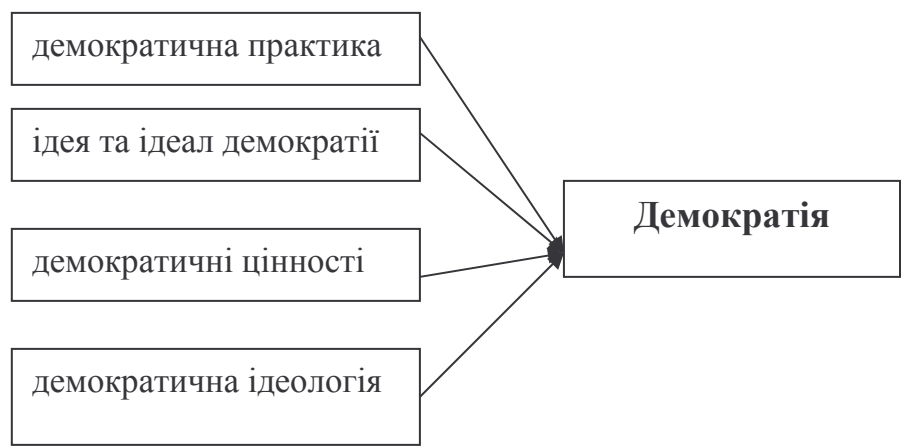

Рис. 1.1.2. Головні аспекти демократії.

Інститути демократії:	
Партії, президентство, вибори, референдум, кредитні спілки тощо	
формальні	неформальні
визначальні для політичної демократії	пов'язані з соціальними виявами демократії

	Згідно теорії інституціоналізму, в тих суспільствах, де соціальне життя інституціоналізоване, де люди звикли діяти згідно із загальноприйнятими, хоч і неписаними правилами та дотримуватись усталених процедур, легко приживаються і швидко стають дієвими формальні демократичні інститути. Саме з їх створення розпочинається утвердження демократії в країнах, де раніше панували недемократичні режими.
--	--

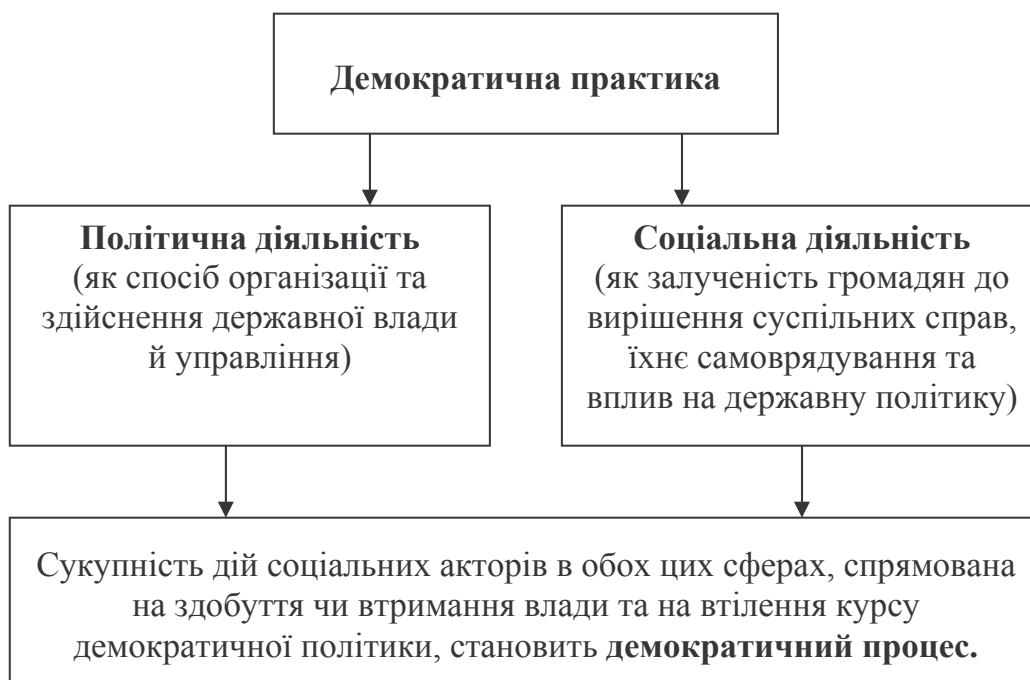

Рис.1.1.3. Процес здійснення демократичної практики.

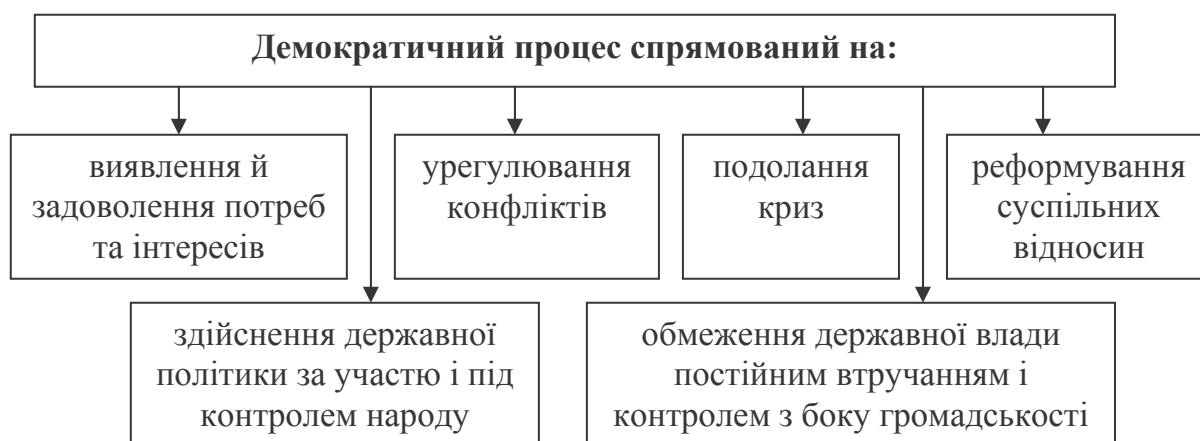

Рис.1.1.4. Спрямування демократичного процесу

 Інститути демократії допомагають утримувати суспільну систему в певному, якісно визначеному стані, а демократичний процес як сукупність видів і форм політичної діяльності, що розгортається в часі, має своїм наслідком перманентні зміни: **розвиток (прогрес)**, або **деградацію (регрес)**.

▲ *Демократична ідеологія - впорядкована система демократичних цінностей, уявлень і переконань, згідно з якою люди можуть і мусять розв'язувати суспільні справи через посередництво власної участі, залучення до суспільного життя, обізнаності й поінформованості щодо суспільних справ і проблем. У цьому виявляється нормативний аспект демократії. Найчастіше вона є складовою інших ідеологічних систем, у межах яких ідеал демократії набуває своєрідних відтінків.*

- ▲ Під *ідеалом демократії* розуміють той сучасний її стандарт, згідно з яким оцінюють демократичність різних форм врядування.

Концепції демократії:	
правова	розглядає демократію як духовне й моральне явище, що сприяє реалізації людської гідності й самостійності, фактичному втіленню в життя різноманітних прав людини;
захисна	трактує демократію як форму захисту прав, за допомогою якої людина протистоїть утискам і дискримінації, зазіханням на свою свободу;
процедурна	виходить з розуміння демократії як виробленого людством механізму раціонального опрацювання і прийняття рішень, ефективного інструменту досягнення згоди;
елітарна	розглядає демократію як інструмент у руках політичних еліт, які з її допомогою досягають ефективного управління суспільством.
учасницька (партисипаторна)	зосереджує увагу на громадянській участі, звідси твердження, що демократія потребує постійного піклування і свідомої зосередженості громадян на її захисті.
консенсусна	являє собою юридично та інституціонально оформлену структуру, метод регулювання взаємовідносин і політичної поведінки, культуру і атмосфера політичного партнерства і очікування суспільно-політичних змін.

Зміст консенсусної демократії:	
Політико-правовий	Політико-ідеологічний
модель регулювання суспільних відносин, заснована на партнерстві та взаємозалежності.	відкрита система норм, цінностей та інститутів, що виключають застосування насильства, шантажу і терору як соціально-політичних і адміністративних технологій керівництва процесами суспільних змін.

	<p>В умовах Нового часу поступово відбувається експансія масової демократії, але водночас - і перетворення її на маніпулятивну, де змістовне наповнення демократичних форм поступається місцем формі, зовнішнім ефектам, режисурі з боку тієї ж еліти. Тому варто підкреслити, що осердя демократії за будь-яких умов становить саме свідома активність громадян. Якщо такої активності нема, жодні зусилля еліти й окремих ватажків неспроможні демократизувати суспільство.</p> <p>Як суспільне явище демократія формувалася природним шляхом через поступовий розвиток суспільства, його рух до більш розвинених і досконалих форм.</p>
---	---

Передумови демократії:	
Об'єктивні внутрішні	
1. Економічні:	<ul style="list-style-type: none"> • економічне зростання; • достатньо високий рівень добробуту; • приватна власність; • ринкові відносини (наявність агентів ринку та їх правова захищеність).
2. Соціальні:	<ul style="list-style-type: none"> • наявність доволі чисельного середнього класу; • розвиток громадянського суспільства; • „соціальний капітал”.
3. Культурно-психологічні:	<ul style="list-style-type: none"> • певний рівень масової освіченості; • громадянська політико-правова культура; • достатньо високий рівень моралі; • демократична соціокультурна традиція; • національний характер і менталітет.
4. Інші чинники:	<ul style="list-style-type: none"> • високий рівень індустріалізації та урбанізації; • раціоналізація й індивідуалізація масової свідомості тощо.
Об'єктивні зовнішні:	<ul style="list-style-type: none"> • геополітичне становище; • міжнародні відносини; • процеси глобалізації.
Суб'єктивні передумови:	пов'язані зі свідомими діями людей (насамперед інтелектуальної та політичної еліти), які демонструють певний ступінь розуміння проблем, що постали перед країною, й можливостей їх розв'язання за допомогою демократичних механізмів, виявляють політичну волю й уміння керувати процесом переходу до демократії. Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, Х. Лінц, А. Пршеворські та ін. - підкреслюють важливість правильного вибору стратегії й тактики демократичних змін, послідовності та обґрунтованості рішень і дій людей, що ініціюють демократизацію.
<p>Як передумови ці чинники демократії не діють автоматично, а їх комбінація неоднакова в різних країнах. Деякі з них з'являються паралельно зі становленням демократичних інститутів, інші просто бажані, вони пришвидшують та полегшують становлення демократії. Розвинена, стійка демократія у будь-якій країні неможлива за їх відсутності (С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Д. Растоу та ін).</p>	

	<p>В Україні, як і в інших посткомуністичних країнах, процеси створення приватновласницького ринкового господарства й життєздатної демократичної системи відбуваються одночасно, взаємно підсилюючи (чи послаблюючи у випадку невдачі) один одного й становлячи основний зміст посткомуністичної трансформації.</p> <p>Запорукою особистої свободи громадян, згідно з теорією лібералізму, є приватна власність і ринкові відносини. Разом вони становлять систему вільного підприємництва.</p>
---	---

Рис.1.1.5. Види власності.

	<p>Питання про політичний вплив державної та приватної форм власності становить найбільший інтерес з позицій дослідження передумов демократії. Перша розглядається як перешкода, друга - як необхідна передумова демократії. Взаємозв'язок форм власності та державного правління не завжди однозначний.</p>
--	--

Головні напрями впливу економічного ринку на розвиток демократії:	
Позитивні:	
<ul style="list-style-type: none"> • економічне зростання, підвищення рівня добробуту, що забезпечує стійкість демократичних інститутів; • привчання людей до самостійного вибору пріоритетів та відповідальності, що є важливим для формування самостійної, відповідальної, здатної до розв'язання суспільних справ особистості; • втілення ідей рівноправності, толерантності через укладання рівноправних угод між партнерами і досягнення компромісів; 	
Негативні:	
<ul style="list-style-type: none"> • за своєю природою ринок є сферою, яка породжує й підтримує нерівність; • ринок до певної міри сприяє егоїзму, реалізації приватних та вузькогрупових інтересів. 	

	<p>При всій суперечливості впливів ринку на розвиток демократії він сприяє комунікації - вільному, широкому й безперешкодному спілкуванню, обміну думками, отриманню інформації, добровільному укладанню контрактів тощо. Реальний ринок, як і практична демократія, не виключає конфліктів, обману, втрат і розчарувань. Проте вони створюють конкурентне середовище, а воно в свою чергу забезпечує умови для автономності людини, можливості робити вибір і зберігати свободу, живить множинність (плюралізм) соціального буття.</p>
--	---

	<p>Громадянське суспільство - це ще одна підвалина демократичного ладу, вияв соціальної демократії та свободи. Важливим наслідком розвиненості такої сфери є формування соціального капіталу та громадянської політичної культури, які підвищують інтенсивність і поліпшують якість громадської участі та запобігають зловживанню владою.</p>
---	---

	<p>Громадянському суспільству притаманний особливий тип особистості – „модульна людина” (Е. Геллнер), яка поєднує індивідуалізм з різними формами солідарності та взаємодопомоги, добровільно входить до асоціацій і виходить з них, а також з власної ініціативи дотримується правил добросовісної поведінки. Саме вона стала творцем громадянського суспільства і перших ліберальних демократій.</p>
---	--

	<p>Громадські асоціації, зайняті розв'язанням повсякденних „малих” проблем, формують місцеві й особисті свободи, створюють необхідне для демократії активне соціальне поле, поширюють дух солідаризму, терпимості та кооперації, створюють ситуацію наявності „пильного громадського ока”, що стежить за владою.</p>
---	---

<p>Соціальний капітал, як передумова демократії:</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • мережа горизонтальних зв'язків між індивідами; • норми взаємності та довіра; • навички колективних дій; • почуття причетності до суспільних справ; • відповідальність перед людьми. 	

	<p>Справляючи внутрішній та зовнішній вплив, соціальний капітал, з одного боку, формує особистість як члена громади, а з іншого - надає громадянських рис спілкуванню та взаємодії людей у межах політичної спільноти.</p>
---	--

	<p>Коріння соціального капіталу криється в асоціативному житті цивільних громад, а верхівка його сягає ефективної діяльності демократичних політичних інститутів. Громадське (соціальне) життя ближче до кожної особи, багатше формами, починаючи від найпростіших, і в ньому може знайти місце кожна, навіть мало підготовлена людина. Тому його соціалізуючий вплив первинний порівняно з політикою, і може розглядатися як передумова демократичного врядування.</p>
---	--

Тема 1.2. Базові цінності та принципи демократії

▲ **Цінності** – це загальні ідеї, які допомагають людям відрізнати добре від поганого, бажане від небажаного і формулювати на цій підставі суспільні орієнтири та принципи поведінки. Демократія в сучасну епоху сама по собі є важливою й загально визнаною цінністю.

▲ **Демократичні цінності** - це те, заради чого демократію варто захищати, це уособлення її значущості і життєдайності, її привабливості для мільйонів людей, те, завдяки чому демократія здобуває нових прихильників в усьому світі.

Специфічна непересічна цінність демократії - людське існування в усій його повноті і багатоманітності.

Рис. 1.2.1. Громадянство і демократія.

Базові цінності демократії:	
Громадянство і громадянськість	- як розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства. Громадянство, розвинений громадянський стан є цінностями, бо вони підносять людину, цивілізують її, формують порядок, заснований на свободі й відповідальності.
Компетентність і відповідальність	- це знання громадянина про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів, це та цінність, яка забезпечує життєздатність і стійкість демократичного ладу. Готовність і бажання діяти передбачають відповідальність - усвідомлення того, що „дорослий стан” - це обов'язок повною мірою відповідати за прийняті рішення і вчинені дії.

<p>Свобода</p>	<p>- існує у формах негативній і позитивній. Негативна свобода досягається звільненням від гноблення, рабства, залежності. Вона забезпечується наданням формально юридичних прав і ставиться понад усе в класичному лібералізмі та в сучасних лібертаризмі й консерватизмі. Свобода ж позитивна використовується для розвитку особистих здібностей, реалізації прагнень. Для її досягнення потрібно мати певні соціально-економічні, політичні й культурні умови. Проте ці вияви свободи часто суперечать один одному аж до взаємного заперечення. Негативна свобода підтримує автономність, індивідуалізм і нерівність, позитивна, навпаки, - соціальність, комунітаризм і більшу соціальну рівність. Мінімально необхідне обмеження свободи одного громадянина, згідно з ідеологією лібералізму, визначається потребою захисту свободи іншого громадянина.</p>
<p>Конституція і конституціоналізм</p>	<p>- їх призначення - чітко визначити принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві. Непорушність конституційних засад дає змогу зробити соціальний порядок і соціальну свободу незалежними від того, який саме президент стоїть на чолі держави, або яка партія здобула більшість у парламенті.</p>
<p>Свобода совісті</p>	<p>- ліберальна демократія породила й затвердила як одну із основних своїх цінностей свободу совісті й віротерпимість. Важливе значення цієї цінності полягає в тому, що демократія дає змогу знаходити й ефективно використовувати форми нормального співіснування громадян, які дотримуються різних релігійних уподобань або ж узагалі є атеїстами. Нині принципи свободи совісті знайшли відображення в міжнародних документах з прав людини, конституціях демократичних держав.</p>
<p>Свобода слова, вільні засоби масової інформації і громадська думка</p>	<p>- в умовах свободи висловлювання, наявності опозиції виникає так звана публічна сфера, або сфера відкритості, яку відомий німецький філософ і соціолог Ю. Габермас визначив як сферу „згуртованих у публіку приватних осіб”. Нині, за визначенням Дж. Кіна, публічна сфера - це „особливий тип просторових відносин між багатьма людьми, зазвичай поєднаними певними засобами комунікації. Між ними виникають певні суперечки та конфлікти, пов'язані з владними відносинами та політичною діяльністю. В ці суперечки втягуються всі учасники спілкування. Як наслідок, відбувається десакралізація владних відносин і виникає можливість вести дискусію. Отже, свобода слова, вільні ЗМІ - одна з найбільших цінностей демократії. Проте, як і будь-яка інша свобода, вона ж може існувати без обмежень.</p>

Людська гідність	- усвідомлення кожним особистої значущості, власної людської місії, унікальності, самобутності й невичерпності. Повага до людини є умовою виховання і вкорінення поваги до суспільства. Гідність змушує громадянина діяти, ставати на заваді порушенням принципів і основ демократичного ладу, протидіяти будь-яким утискам свободи.
Моральна автономія	- гідність людини передбачає визнання й забезпечення її моральної автономії. Це означає, що людина здійснює своє самовизначення вільно й неупереджено, користуючись власним розумінням щастя й добра. Визнати за членами суспільства їхню моральну та практичну автономність означає забезпечити їм статус непідвладності.
Приватність, невтручання в особисте життя	- в демократичній правовій державі закон боронить людину і коло її спілкування від стороннього інтересу. Приватне життя - це сфера, що охоплює ті ситуації або дії, стосовно яких кожен мусить керуватися власним вибором.
Громадянська асоціація	- ціннісні виміри демократії органічно включають в себе цінності людської (громадянської) асоціації. Демократизм ґрунтується на повазі до громадянської думки, спільного рішення, громадянського порядку і соціальної згоди. Асоціативні (комунітарні) цінності становлять міцну етичну основу демократичного існування. Йдеться про солідарність, довіру, взаємну підтримку, готовність спільно й узгоджено діяти для захисту соціальних інтересів тощо.
Соціальний порядок	- це універсальна цінність будь-якого суспільства. Специфіка соціального порядку в умовах демократії полягає в тому, що він досягається не за рахунок ліквідації розбіжностей і багатоманітності, властивої живому соціальному організмові. Демократія - це постійно діючий, але впорядкований (законами, процедурами, громадянською зваженістю, обізнаністю і досвідом) конфлікт.
Основні принципи демократії:	
<ul style="list-style-type: none"> • принцип рівності і рівноправності; • принцип виборності; • принцип більшості, як інтегрованої множини меншин у політичну спільноту в поєднанні з повагою прав меншості; • принцип відповідальності за спільно прийняті рішення; • принцип конституціоналізму; • політичний плюралізм; • принцип відкритості і прозорості. 	

Труднощі, пастки, слабкості та небезпеки демократичних інституцій:

- По-справжньому демократичний процес завжди непередбачуваний і не обов'язково гарантує прийняття найбільш розумних і доцільних рішень.
- Демократія несе у собі ризик і невизначеність, нерідко послідовне дотримання процедур демократії виглядає „знущанням над здоровим глуздом”, абсурдом.
- Вміла організація обговорення і вдало побудована технологія голосування дає змогу втілити таке рішення, яке неможливо провести під час відвертого й чесного голосування.
- За допомоги імітативної, маніпулятивної, або псевдodemократії можна маскувати авторитарний режим і створювати враження, що народ насправді є джерелом влади й підтримує той чи інший існуючий режим.
- За умов демократії не виключені такі явища, як зловживання владою й корупція.

Межі демократії:

- Жодної демократії не може бути за надзвичайних ситуацій.
- Демократичні рішення мінімізуються в умовах, коли треба чітко визначити конкретну особу, яка несе управлінську або фінансову відповідальність. Зокрема, це стосується економічної сфери.

Сучасне виробництво у більшості випадків також побудоване як жорстка ієрархія, де віддаються однозначні накази згори донизу і передбачається чітке їх виконання.

Нічим не обмежена демократія перестає бути справжньою демократією і перетворюється на суспільний безлад, що тягне за собою злочинність, руйнацію та інші небезпеки.

Застосування принципів демократії у державному управлінні:

прийнятні	неприйнятні
під час формулювання проблеми, визначення рішення і вироблення параметрів його реалізації.	коли йдеться про конкретику управління, про виконавчу дисципліну і “тактику”.

Тема 1.3. Демократія та демократизація в глобальному контексті

	<p>Процес демократизації, що розпочався у XIX столітті у країнах Західної Європи та Північної Америки в кінці XX ст. характеризується:</p> <ul style="list-style-type: none"> • глобальним характером; • відбувається під впливом глобалізації; • є суперечливим і неоднозначним.
---	--

▲ **Глобалізація** – це процес кількісного зростання та інтенсифікації політичних, економічних, соціальних, правових, культурних зв'язків і стосунків держав світу, все більшої інтеграції людства.

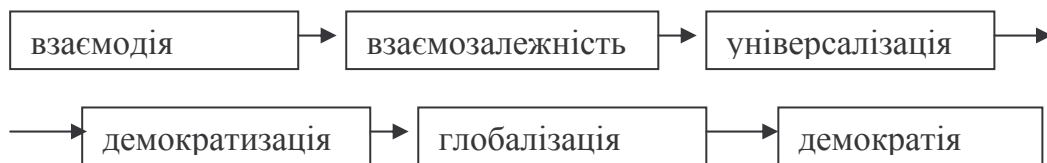

Рис.1.3.1. Процеси, що виникають під впливом інтеграції.

Наслідки глобалізації для демократії:	
Позитивні:	Негативні:
<ul style="list-style-type: none"> • інтенсифікація взаємодії і тісна взаємозалежність націй, держав, що становлять сучасну світову систему; 	<ul style="list-style-type: none"> • втрата національною державою своїх регулятивних функцій, часткове обмеження суверенітету держави як політичної форми, в якій виникла і розвивається демократія;
<ul style="list-style-type: none"> • поширення демократичних цінностей завдяки посиленню взаємозв'язку і взаємозалежності між країнами, зникнення перешкод для розповсюдження демократичних цінностей; 	<ul style="list-style-type: none"> • поява тенденцій, що становлять загрозу демократії, а саме – протестного сепаратистського руху проти світової інтеграції (напр. ісламського джихаду) та прагнення до всеохоплюючої інтеграції, до уніфікації виробництва і споживання, культури та розваг, навіть зовнішнього вигляду і психології людей;
<ul style="list-style-type: none"> • зростання впливу міжнародних організацій, посилення їх ролі в контролі і забезпеченні всіх стандартів безпеки над територіями транснаціональних дій. 	<ul style="list-style-type: none"> • поширення замаскованого впливу глобальних економічних та інформаційних структур на внутрішнє політичне життя країн, обмеження суверенітету держави і самовизначення громадян.

	<p>Становлення і розвиток сучасних демократій науковці визначають як хвилеподібний і глобальний процес.</p>
---	--

Хвилі демократизації (С.Хантінгтон “Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття”):

Роки	Зміст демократичних перетворень
Перша хвиля демократизації (1820-1926 рр.)	Становлення 29 демократій. Поширення парламентаризму, формування багатопартійних систем, впровадження загального виборчого права в країнах Західної Європи та Північної Америки.
Реверсивна хвиля (1926-1942 рр.)	Виникнення фашизму і повернення ряду країн до авторитаризму або встановлення тоталітарних політичних режимів (Італія, Німеччина, Аргентина).
Друга хвиля демократизації (1942-1962 рр.)	Становлення демократії визначається антиколоніальним рухом і перемогою над фашизмом. До демократичного світу в цей період приєдналися 36 країн.
Реверсивна хвиля (1960-1975 рр.)	В деяких країнах світу встановлюються військові режими “нового авторитаризму” (Греція, Чилі, Бразилія тощо).
Третя хвиля демократизації (1975 р. – до т.ч.)	Руйнування авторитарних і тоталітарних режимів у Греції, Іспанії, Португалії, Латинській Америці та Азії, в країнах Східної Європи і колишньому СРСР (близько 40 країн світу стали на шлях демократичного розвитку). Від демократії відійшли 4-5 країн.

Умови, які визначили демократичні процеси в період "третьої хвилі" демократизації:

1. Демілітаризація авторитарних режимів внаслідок економічних, а подекуди і військових поразок.
2. Безпрецедентне економічне зростання 60-их років, наслідком чого стало підвищення життєвого стандарту, зростання рівня освіти, збільшення чисельності міського середнього класу.
3. Глибинний перелом в доктрині і діяльності католицької церкви та перехід національних католицьких церков до протидії авторитаризму.
4. Зміни в політиці діючих на міжнародній арені сил, особливо ЄС, США і СРСР.
5. "Сніговий бум", або демонстративний вплив переходу перших країн “третьої хвилі” до демократії на стимулювання та забезпечення моделей і відповідних зусиль демократизації в інших країнах.

Теоретичні узагальнення третьої хвилі демократизації вилилися у **концепцію демократичного переходу**.

▲ **Транзитологія** – напрям, що вивчає перехідні суспільства.

Виділяють наступні моделі переходу від недемократичних політичних режимів до демократії:	
Класична лінійна модель (Велика Британія, Швеція)	<ul style="list-style-type: none"> • поетапне обмеження абсолютної монархії та розширення прав громадян і парламенту; • поступове розширення гарантій особистих прав людини (громадянських, політичних, соціальних); • розширення виборчого права і зняття виборчих цензів; • перетворення парламенту у вищий законодавчий орган держави і здійснення ним контролю над урядом.
Циклічна модель (країни Латинської Америки, Азії, Африки)	<ul style="list-style-type: none"> • демократичні і авторитарні режими через слабкість демократичних традицій та незрілість внутрішніх передумов демократії по черзі змінюють один одного.
Діалектична модель (Іспанія, Португалія, Греція)	<ul style="list-style-type: none"> • стрімке падіння авторитарних режимів і встановлення життєздатної демократії за відносно короткий проміжок часу. Передумови – зрілість внутрішніх чинників (високий рівень урбанізації, індустріалізації, освіти населення, чисельний міський середній клас, раціоналізація та індивідуалізація масової свідомості).

Універсальними вимогами задля успішного переходу до демократії є:
<ul style="list-style-type: none"> • утвердження чи розширення сфери приватної власності та формування ринкових відносин; • створення чисельного середнього класу і умов для соціальної мобільності; • широкі інвестиції в освіту і науку; • створення структур громадянського суспільства; • гарантії прав людини і наявність системи їх захисту; • розподіл державної влади і чітке розмежування її гілок; • забезпечення реального політичного плюралізму; • наявність розгалуженої системи вільної політичної комунікації.

Стадії демократичного переходу:	
• фаза лібералізації	криза легітимності авторитарного чи тоталітарного режиму, криза ідентичності всередині правлячих еліт, зміна балансу між правлячою елітою і опозицією на користь останньої;
• фаза демократизації	інституційні зміни в політичній системі, поява таких демократичних інститутів, як політичні партії виборча система, які дають змогу формувати органи влади демократичними методами.

! •	<p>Лібералізація та демократизація – два тісно переплетені аспекти переходу до демократії, без завершення яких не може утвердитися повноцінний, консолідований ліберально-демократичний режим.</p> <p>Однак це не гарантує перетворення недемократичного політичного режиму в демократичний.</p>
--------	---

Реальні небезпеки етапу переходу до демократії:	
<ul style="list-style-type: none"> • можливість зворотного руху; • “замороження” демократичних трансформацій на певній стадії. 	

! •	<p>Головна умова подальшого зміцнення та розвитку демократії – її консолідація.</p>
--------	---

▲ *Консолідація демократії – це досягнення стійкої згоди між суб'єктами політичного процесу щодо демократичних правил політичної “гри”, перетворення тимчасових домовленостей перехідного етапу на стійкі норми демократичного суперництва і співробітництва політичних еліт при здобутті і здійсненні влади.*

Процес консолідації демократичного режиму містить наступні важливі компоненти:	
• ціннісний	досягнення суспільного консенсусу стосовно набору політичних процедур;
• інституційний	створення владних структур, що вбирають в себе інтереси конкуруючих політичних сил.

Умови існування консолідованої демократії:	
<ul style="list-style-type: none"> • Жоден із суб'єктів політичних, економічних, соціальних, національних відносин не використовує вагомні ресурси для утворення недемократичного режиму, не застосовує насильства задля розколу держави. • На рівні домінуючої громадської думки існує підтримка демократичних інститутів і процедур. • Державні та недержавні політичні сили на рівні практичної діяльності засвідчують прагнення розв'язувати конфлікти на основі Конституції, законів, правових норм держави. 	

Проблеми консолідації демократії (за С.Хантінгтоном):		
Проблеми переходу:	Контекстуальні проблеми (пов'язані з природою суспільства):	Системні проблеми:
<ul style="list-style-type: none"> • встановлення нових конституційних і виборчих систем, заміна чи модифікація законів; • розпуск чи корінна перебудова таких авторитарних структур як секретні служби; • заміна чиновницького апарату; • відсторонення партій від виконання ними державних функцій; • т.зв.проблема „катів”. 	<ul style="list-style-type: none"> • соціально-економічна нерівність; • бідність; • інфляція; • низькі показники економічного зростання; • зовнішній борг; • заколоти; • регіональні антагонізми. 	<ul style="list-style-type: none"> • "демократичний пат"; • нездатність досягти спільного рішення; • "чутливість населення до демагогії”; • домінування економічних інтересів впливових соціальних груп.

Умови, що сприяють консолідації демократії:
<ul style="list-style-type: none"> • Наявність в історії країни досвіду демократичного розвитку, бажано тривалого. • Відносно високі показники економічного розвитку, індустріалізації і освіти. • Міжнародні зв'язки та іноземна допомога. • Тривалість здійснення переходу до демократії. • Мирний, консенсусний перехід від авторитарного режиму до демократії. • Нормальне відношення політичних еліт і населення до неможливості швидко вирішити контекстуальні проблеми тощо.

Х.Лінц вважає, що найбільш придатними до стабілізації демократії є парламентські, а не президентські режими:
<ul style="list-style-type: none"> • У президентських системах завжди існують суперечливі претензії президента і парламента на більшу легітимність. • Фіксований термін перебування на посаді президента і його кабінету створює жорсткість в політичній системі, що менш сприятливо для демократії, ніж механізм можливої зміни уряду в парламентській системі. • Президентські системи вводять в політичний процес небажаний для демократії елемент всезагального переможця. • Стиль президентського правління менш прийнятний для демократії, ніж парламентський. • Обраність президента всенародно прямим голосуванням створює вірогідність приходу до влади популістів і здійснення керівництва в антиконституційній манері.

Консолідація демократії – це зміни в системі адміністративно-державного управління, зокрема:

- рух до посилення демократичного контролю над державною адміністрацією;
- підвищення її відповідальності перед демократично обраними органами влади;
- децентралізація і деконцентрація бюрократичного апарату;
- обмеження діяльності державного апарату законом;
- гарантія легальності актів управління.

Ці зміни є необхідними і неодмінними умовами зміцнення демократії.

Стратегія відношення до чиновників при переході до демократії та за умов консолідованої демократії:

При переході до демократії	При консолідованій демократії
1. Забезпечення їх лояльності до нового режиму	1. Не просто лояльність державного апарату до демократичного режиму, а прийняття його правил і норм.
2. Повна заміна чиновництва.	2. Новий механізм і принципи професіоналізації. 3. Способи впливу основних політичних структур на формування апарату управління. 4. Відносини на яких будується державна служба.

Особливості посткомуністичної трансформації на теренах СРСР, котрі зіграли гальмівну роль в процесах демократизації:

- великі масштаби суспільних змін;
- нереволюційний, мирний характер переходу і збереження при владі старої еліти;
- формування нового капіталістичного класу з представників колишньої комуністичної номенклатури;
- відсутність внутрішнього капіталу і значний вплив кримінального бізнесу;
- неготовність правлячої еліти розв'язувати складні проблеми суспільного розвитку, діяти у рамках демократичних інститутів і законів, відкритості і прозорості;
- погіршення соціально-економічного становища громадян, невиправдання їх очікувань щодо підвищення добробуту.

Наслідки такого стану – **різний рівень демократизації** постсоціалістичних країн (одні з них знаходяться на стадії перехідного етапу, в інших - встановилися недемократичні політичні режими).

Результати посткомуністичного переходу (сучасний стан).		
Консолідовані демократії	Перехідні демократії	Консолідовані автократії
Польща Чеська Республіка Угорщина Словенія Латвія Литва Естонія Словаччина Болгарія Хорватія	Румунія Македонія Молдова Албанія Грузія Україна Вірменія Росія Югославія Боснія Киргизська Республіка Таджикистан Казахстан Азербайджан	Білорусь Туркменістан Узбекистан

Особливості демократичного переходу в Україні:
<ul style="list-style-type: none"> • несприятливий для демократичних трансформацій спосіб переходу до демократії; • нагромадженість завдань, які доводилось вирішувати політичним елітам; • відсутність власного досвіду національного державотворення та керівництва державними справами; • брак підготовлених реформаторів, здатних пропонувати альтернативні моделі розвитку; • повільні темпи формування національної єдності та національної самосвідомості; • домінування конфронтаційної політичної культури з притаманними їй рисами етатизму та егалітаризму; • відсутність традиції приватної власності; • економічна залежність від колишньої "метрополії".

Головні перешкоди на шляху демократизації українського суспільства:
<ul style="list-style-type: none"> • слабкість політичних інститутів; • недемократична поведінка еліти; • низька політична участь населення.

	Україна за роки незалежності здійснила певні ліберальні і демократичні реформи, але поки що не пододала ситуації невизначеності.
---	--

	Українське суспільство попри значні структурні і культурні перешкоди має значні підстави для просування до режиму консолідованої демократії.
---	--

Тема 1.4. Демократичні традиції, сучасний стан, проблеми та перспективи демократії в Україні.

	Кожен народ має в своїй національній традиції певні елементи демократичного самоврядування , що обумовлено природою людини і специфікою її співіснування в соціумі.
--	--

Специфіка розвитку демократичної традиції в Україні:
1. "Хвилеподібність" внаслідок перерваності державницького процесу.
2. Підпорядкованість демократичної ідеї соціальній та національній.

Основні віхи прояву демократизму в життєдіяльності українського народу і політичній думці.	
Історичний етап	Демократичні ідеї і традиції
Київська Русь (IX-XIV ст.)	
"Руська Правда" Ярослава Мудрого; "Слово про закон і благодать" Митрополита Іларіона; "Ізборник" Святослава Ярославовича; "Слово о полку Ігоревім" літописця Нестора тощо.	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність стабільної морально-правової основи для функціонування давньоруської держави на демократичних засадах; • гуманізм, демократизм, індивідуалізм суспільно-політичної думки; • зародки федеративного устрою і народоправства у публічному житті.
Польсько-литовський період (XIV-XVI ст.)	
С. Оріховський	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка поняття природного права.
Братський напрям полемічної літератури (М. Смотрицький, З.Копистенський, І.Вишенський)	<ul style="list-style-type: none"> • Обґрунтування принципу розподілу влади, верховенства закону; • проголошення гуманістичних ідей; • захист республіканських засад державного устрою; • заклик до боротьби з соціальною несправедливістю, за свободу совісті.
Козацько-гетьманська доба (кін. XVI- друга пол.XVIII ст.)	
Б.Хмельницький	<ul style="list-style-type: none"> • Реалізація принципу народовладдя в козацькій державі – виборність старшин і гетьмана; • міське та земське самоврядування; формування вільного, незалежного індивіда.
П.Орлик ("Пакти й Конституції законів та вольностей війська Запорозького" 1710 р.)	<ul style="list-style-type: none"> • Законодавче закріплення: <ul style="list-style-type: none"> - представницького політичного правління; - виборності органів влади; - розподілу функцій влади; - соціального захисту козацьких сімей.

<p>Просвітницькі концепції Я.Козельського, С.Десницького, П.Лодія, В.Каразіна.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Осмислення категорій рівності, свободи приватної власності через призму теорії природного права і суспільного договору; • проголошення людини як самоцілі центру світського світогляду (забезпечення особистих свобод, юридичної рівності).
<p>Українська суспільна думка XIX ст.</p>	
<p>Програма Кирило-Мефодіївського братства (Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, В.Білозерський, М.Гулак, О.Навроцький, П.Маркович) «Книга буття українського народу» М.Костомарова.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Заклик до утворення суверенної демократичної республіки; • пропозиції щодо об'єднання у конфедеративний союз (з елементами федерації) з іншими слов'янськими народами; • висунення ідеї демократичного панславізму; • заклики до ліквідації станових відмінностей між людьми і проповідь правової та соціальної рівності.
<p>Ідеї громадського руху - В.Антонович</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Проголошення ідеї демократичної рівності і політичних свобод; • обґрунтування ідеї народоправства і федералізму.
<p>М.Драгоманов</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка ідеї конституціоналізму і політичної свободи в поєднанні з свободою особистості і повагою людської гідності; • заклики до політичної децентралізації і широкого місцевого самоврядування; • обґрунтування ідеї політико-територіальної федерації з широкою національною автономією в питаннях культури; • визнання залежності національної свободи від політичної свободи та рівня освіченості громадян; • визнання пріоритету особистості перед державою;
<p>Політичні погляди І.Франка</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Підтримка державного устрою, в основі якого самоврядні общини, повіти, краї; • прихильність до ідеї "національної демократії"; • виступ проти ідеї територіального автономізму М.Драгоманова і "пролетарського інтернаціоналізму" Маркса.

Період революцій та відновлення української державності (поч.ХХ ст.)	
Програми українських політичних партій (УСДП, УНДП, УСП, РУП, УДП, УДРП)	<ul style="list-style-type: none"> • Висунення вимог щодо запровадження парламентаризму, громадського самоврядування, гарантування демократичних прав і свобод; • підтримка громадських спілок та асоціацій.
М.Грушевський	<ul style="list-style-type: none"> • Визнання народу головним суб'єктом соціальних змін, заохочення самоорганізаційних процесів громадськості; • демонстрація демократичного підходу до національного питання – розгляд його у контексті загального демократичного процесу в Україні; • еволюція поглядів від ідеї федералізму до реалізації ідеї національної незалежності України та суверенітету.
В.Винниченко	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка ідеї республіканської форми державного правління радянського зразка; • підтримка кооперації через демократичне законодавство.
Універсали Центральної Ради	<ul style="list-style-type: none"> • Проголошення автономної народної республіки України в I і незалежної в IV універсалах; • декларування принципу “національної персональної автономії”.
Конституція УНР 29.04.1918 р.	<ul style="list-style-type: none"> • Закріплення принципу розподілу влади; • забезпечення домінування законодавчої влади над виконавчою та судовою; • гарантування принципу "національно-персональної автономії".
Українська політична думка I пол. ХХ ст.	
Представники ліберально-демократичного напрямку - В.Вернадський, М.Туган-Барановський, М.Кримський, В.Кістяківський.	<ul style="list-style-type: none"> • Проголошення ліберально- демократичних цінностей; • прихильність до ідеї верховенства права.
Консервативно-державницька течія: В.Липинський	<ul style="list-style-type: none"> • Обґрунтування теорії української трудової монархії, заснованої на засадах спадкового гетьманства і станової представницької влади; • висунення ідеї правової держави, де всі гілки влади незалежні і взаємно врівноважені, права особи конституційно захищені; • визнання і гарантування рівноправного становища представників всіх етнокультур та віросповідання

Політична думка радянського періоду історії України	
Ліберально-демократична течія Державного Центру УНР в екзилі (С.Петлюра, В.Маркусь, Я.Рудницький)	<ul style="list-style-type: none"> • Відданість парламентсько-республіканським та демократичним традиціям; • несприйняття тоталітарних політичних концепцій; • орієнтація на досягнення Україною самостійної демократичної державності.
І.Лисяк-Рудницький	<ul style="list-style-type: none"> • Відстоювання ідеї ліберально-демократичного характеру української держави; • визнання принципу представницького народовладдя; • дотримання принципу верховенства закону та гарантій громадянських прав.
Політичні ідеї „шестидесятників”	<ul style="list-style-type: none"> • Заклик до реального дотримання записаних у Конституції СРСР та УРСР особистих і національних прав громадян; • визначення головним суб’єктом конституційного права громадянина, а не партії чи держави; • ратування за дотриманням політичних прав і свобод громадян (Гельсінська група).

Огляд української історичної традиції та політичної думки свідчить, що:
<ul style="list-style-type: none"> • у власне українських формах громадського і політичного життя в наявності були певні елементи демократизму; • в Україні є власна традиція розвитку демократичних ідей і ліберально-конституційних теорій; • цього, однак, недостатньо для розбудови демократії в сучасних умовах розвитку держави; • сьогодні потрібно вивчення і залучення досвіду розбудови демократії в інших країнах з аналогічною історією і умовами, оволодіння теоретичною спадщиною людства, піднесення громадянської освіченості і культури.

	За роки незалежності Україна отримала перший досвід власного демократичного розвитку.
---	---

Позитивні здобутки демократичного державотворення в Україні:
<ul style="list-style-type: none"> • Створення інституційної основи незалежної демократичної держави: <ul style="list-style-type: none"> - проголошення державної незалежності України; - закріплення демократичного принципу виборності влади; - зміна структури органів державної влади та взаємовідносин між ними; - прийняття демократичного Закону про громадянство; - запровадження власних атрибутів державності; - створення Збройних сил України; - прийняття нової Конституції України (1996 р.)

<ul style="list-style-type: none"> • Конституційне закріплення принципу політичного й ідеологічного плюралізму
<ul style="list-style-type: none"> • Становлення багатопартійності як механізму акумуляції суспільних інтересів та їх упорядкованого транслювання в сферу вищої політичної влади і систему представництва через громадські організації і об'єднання.
<ul style="list-style-type: none"> • Створення економічних підвалин демократії – лібералізація цін і торгівлі, приватизація, земельна реформа, монетаризм.
<ul style="list-style-type: none"> • Трансформація інтелектуально-духовної сфери суспільства на принципах демократії і багатоманітності.

Ускладнюючі чинники розбудови демократії в Україні:	
Інституційні	<ul style="list-style-type: none"> • Слабка скоординованість та відсутність єдності у діях різних гілок влади; • неефективність державного контролю за виконанням прийнятих рішень; • корупція і протекціонізм; • низька кваліфікація професійних політиків, їх правовий нігілізм; • відсутність потужних перехідних політичних структур (на кшталт громадянського форуму у Чехословаччині); • зниження ролі державного регулювання суспільних процесів.
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> • Зволікання зі створенням правової бази економічних реформ; • незалученість до приватизації більшості населення; • кризові явища у сфері економіки; • відсутність обґрунтованих програм економічних перетворень.
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> • Нерозвиненість соціальної структури суспільства; • низький відсоток середнього класу через відсутність матеріальних умов для його формування; • зруйнованість за роки тоталітаризму класових, релігійних, професійних, національних спільнот; • збереження при владі ключових груп старого радянського правлячого класу.
Духовно-ідеологічні	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеологічна невизначеність домінуючих цілей суспільного розвитку; • низький рівень громадянської культури населення, відсутність традицій такої культури; • знецінення престижу освіти і виховання; • відсутність досвіду демократичного розв'язання проблем, демократичних цінностей, зневажливе ставлення населення до правових і моральних норм.

Завдання на шляху розбудови демократії в сучасній Україні:

- Забезпечення поступовості та поетапності в розбудові демократії та її інститутів (особливо з огляду на консерватизм масової суспільної свідомості).
- Досягнення певного рівня соціально-економічної модернізації суспільства та добробуту населення і створення передумов для формування масового середнього класу як її соціальної бази.
- Формування реальної багатопартійності і залучення до реалізації завдань демократії громадських об'єднань.
- Становлення громадянського суспільства та пов'язаний з ним перехід від державного контролю і патронату до системи ефективного соціального партнерства.
- Поширення цінностей міжособистісної довіри, підтримка демократичних інститутів, забезпечення індивідуальних прав і свобод, особистої гідності, політичної та ідеологічної толерантності, тобто формування громадянської культури.

Утвердження формальних демократичних інститутів і процедур само по собі аж ніяк не гарантує автоматичного переходу до демократії.
Наступний необхідний етап демократизації – **етап консолідації демократії**.

Фактори, що необхідні для консолідації демократії в Україні:

- наявність громадянського суспільства;
- сукупність соціальних інститутів і норм, що є посередниками між державою та ринком;
- соціальна, правова держава;
- система реального забезпечення прав і свобод громадян;
- наявність ефективної системи стримувань і противаг гілок влади, виокремлення державного управління;
- легітимізація демократії, її масова підтримка суспільством;
- досягнення громадського консенсусу з широкого кола проблем суспільного розвитку.

Умови суспільного визнання та юридичного закріплення базових для системи політичної демократії характеристик:

- поліцентризм;
- наступність урядового курсу реформ;
- демократичний принцип змінюваності політичних еліт при владі;
- відкритість системи для різних форм суспільної критики.

При дотриманні цих умов всі форми вираження консенсусу можуть стати інструментом моделювання політичного погодженого та юридично структурованого державного управління й легітимізованої суспільством політики його реформування.

Висновки до розділу 1.

1. Демократія визначається як форма суспільного самоврядування, яку здійснюють рівноправні громадяни, котрі беруть безпосередню участь в обговоренні й вирішенні суспільних справ (пряма демократія) або уповноважують на це своїх представників (представницька демократія). В обох випадках визначальну роль відіграють вільний вибір і голосування.
2. Демократія не належить до систем, які функціонують „автоматично”, самі собою. Жива сила й енергія демократичного способу життя мусить бути репрезентована громадянами.
3. Демократія в різних країнах сучасного світу істотно відрізняється (і завжди відрізнялася) від того, що можна назвати ідеалом демократії. Проте є низка її корінних рис та принципів, за відсутності яких державний лад не може вважатися демократичним: участь народу у створенні органів влади та в контролі за ними; більша або менша залученість громадян до прийняття політичних рішень; громадянство і громадянськість, конституціоналізм, особиста свобода, людська гідність, моральна автономія особи, приватність і невтручання в особисте життя, компетентність і відповідальність, вільні засоби масової інформації, соціальний порядок та інші.
4. Для розвитку демократії необхідна сукупність передумов: об'єктивних і суб'єктивних; економічних, соціальних і культурних. Найважливішими з них є: наявність приватної власності на засоби виробництва і ринкових економічних відносин; розвиненість громадянського суспільства - системи автономних соціальних інститутів, за допомогою яких громадяни задовольняють власні потреби і захищають свої інтереси; соціальний капітал і громадянська політична культура; наявність відносно усталених норм моралі й законності; певний тип національного характеру й менталітету.
5. Умовою подальшого зміцнення та розвитку демократії є її консолідація, тобто досягнення стійкої згоди між суб'єктами політичного процесу щодо демократичних правил політичної гри, перетворення тимчасових домовленостей перехідного етапу на стійкі норми демократичного суперництва і співробітництва політичних еліт при здобутті і здійсненні влади.
6. Огляд історичної традиції та наукової думки свідчить, що у власне українських формах громадського і політичного життя наявні певні елементи демократизму, в Україні є власна традиція розвитку демократичних ідей і ліберально-конституційних теорій, проте цього недостатньо для розбудови демократії в сучасних умовах.
7. До позитивних здобутків демократичного державотворення в Україні можна віднести створення інституційної незалежної демократичної держави, конституційне закріплення принципу політичного плюралізму, становлення багатопартійності, створення економічних підвалин демократії, трансформацію інтелектуально-духовної сфери суспільства на принципах демократії і багатоманітності, тощо.
8. Проте утвердження формальних демократичних інститутів і процедур само по собі аж ніяк не гарантує автоматичного переходу до демократії. Наступним етапом має стати зміцнення демократії на її власній базі, тобто її консолідація, для якої вкрай необхідним є: наявність громадянського суспільства; створення системи соціальних інститутів і норм, що є посередниками між державою і ринком; побудова соціальної, правової держави; впровадження ефективної

РОЗДІЛ 2. ГРОМАДЯНИН, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА В УМОВАХ ДЕМОКРАТІЇ

- Тема 2.1. Роль громадян в демократичному політичному процесі.
- Тема 2.2. Конституціоналізм і демократичні принципи організації та функціонування політичних інститутів.
- Тема 2.3. Проблеми становлення місцевого та регіонального самоврядування.
- Тема 2.4. Демократія та громадянське суспільство.

Тема 2.1. Роль громадян в демократичному політичному процесі

Громадянство визначає статус громадянина з його правами та обов'язками, свободами й відповідальністю в межах держави.

Громадянство передбачає:

- приналежність до певної держави, суспільства, нації;
- володіння соціальними, політичними, економічними і культурними правами;
- підпорядкованість законам держави, наявність обов'язків перед державою;
- законслухняність, лояльне і водночас критично-вимогливе ставлення до інституцій державної влади;
- пошанування цінностей громадянського суспільства;
- громадянську самоідентифікацію (суб'єктивне ототожнення громадян з тією чи іншою спільнотою, державою, нацією, культурою).

Пасивне громадянство -

демократична правова держава надає особам сукупність громадянських, політичних і соціальних прав, гарантуючи їх, держава перетворює підданих у громадян.

Активне громадянство -

пов'язується зі здатністю людини користуватися наданими їй правами та виконувати свої обов'язки перед демократичною державою.

▲ *Активне громадянство - це та риса демократичної системи, яка забезпечує реальну участь громадян в урядуванні.*

▲ *Культура громадянськості пов'язана з підтримкою ідеї демократії та демократичних цінностей. Суть культури громадянськості полягає в добровільній участі громадян у житті своєї держави і своєї громади.*

Завдання системи демократичної освіти:

- надання громадянам об'єктивних знань про устрій та функціонування демократичного суспільства;
- формування у громадян допитливості, вміння аналізувати та робити самостійні висновки.

Участь у громадських справах пов'язана з намаганням так чи інакше впливати на прийняття управлінських рішень.

Форми політичної участі громадян		
конвенційні (законні)		неконвенційні (незаконні)
індивідуальні дії	колективні дії	прямі дії

☰	<p>Випробуванням для демократії виступають протести. Вони виникають там і тоді, де застосовують неефективні стратегії та технології здійснення влади (не задовольняються основні потреби людей, порушуються їхні права і свободи, діють обмеження на отримання професій, освіти тощо), коли владні структури не відгукуються на інші форми заявлення громадянами своїх вимог.</p>
---	--

▲ *Громадянство (з юридичного боку) представляє собою формально закріпленій правовий зв'язок між громадянином і державою, в основі якого лежать взаємні права та обов'язки.*

Головні напрями визначення суті прав і свобод людини	
Природно-правовий напрям:	Позитивістський напрям:
<p>Основа напрямку - природно-правова концепція: головним є принцип свободи, невід'ємності, невідчужуваності прав людини. Держава покликана визнавати ці права, рахуватися з ними, охороняти їх від будь-яких посягань. Саме ця ідея лежить в основі правової держави.</p>	<p>Трактує права людини як вартість, що встановлюється державою як верховною силою, наділеною правом розпоряджатися долями індивідуумів на власний розсуд.</p>

Основні положення сучасного вчення про свободу:
<ul style="list-style-type: none"> • усі люди вільні від народження і ніхто не має права відчужувати їхні природні права; забезпечення й охорона цих прав - головне призначення держави; • свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншим і загальному благу. • свобода людини не може бути абсолютною, вона обмежена правами і свободами інших людей, принципами моралі, інтересами загального добробуту; • межі свободи може визначати тільки закон, який є мірою свободи.

Основні принципи конституційно-правового інституту прав і свобод людини:
<ul style="list-style-type: none"> • закріплення в національному законодавстві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права; • невідчужуваність та непорушність особистих природних прав і свобод людини та наявність їх у неї від народження; • рівноправність людей у їхніх правах та свободах; • єдність прав та обов'язків людини і громадянина; • гарантованість прав і свобод.

▲ *Права і свободи людини - це її соціальні можливості, які визначаються економічними й культурними умовами життя суспільства і законодавчо закріплюються державою. В них виражена та міра свободи, яка об'єктивно можлива для індивіда на конкретному етапі розвитку суспільства.*

Основні права людини містяться в конституціях держав і міжнародно-правових документах з прав людини, зокрема в:

- Загальній Декларації прав людини,
- Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966),
- Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966),
- Європейській конвенції захисту прав людини і основних свобод (1950),
- Європейській соціальній хартії (1960).

Основні права і свободи забезпечують сфери життя людини:

• особисту	громадянські права	
• політичну	політичні права	
• соціальну	соціальні права	
• економічну	економічні права	
• культурну	культурні права	

Права людини розрізняють за часом виникнення:

Перше покоління прав людини	<p>Традиційні ліберальні цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • право на свободу думки, совісті і релігії; • право кожного громадянина на ведення державних справ; • право на рівність перед законом; • право на життя, свободу і безпеку особи; • право на свободу від свавільного арешту, затримання або вигнання; • право на гласний і з дотриманням усіх вимог справедливий розгляд справ незалежним і безстороннім судом тощо. <p>Через ці права люди дістають змогу реалізувати негативну свободу і зобов'язують державу утримуватися від втручання у сфери, що регулюються ними.</p>
Друге покоління прав людини (позитивні права)	<ul style="list-style-type: none"> • Права на працю і вільний вибір роботи; • соціальне забезпечення і відпочинок; • захист материнства і дитинства; • освіту; участь у культурному житті суспільства. <p>Їх реалізація потребує організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави.</p>

Третє покоління прав людини	<p>Колективні права, так звані права солідарності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • право на розвиток, мир, здоров'я, довкілля, спільну спадщину людства, • право на комунікацію. <p>Особливість: вони є колективними і здійснюються не окремою людиною, а народом, нацією, суспільством, громадою, асоціацією.</p>
------------------------------------	---

!	Між індивідуальними та колективними правами існує тісний взаємозв'язок, в основі якого лежить наступний принцип: здійснення колективних прав не повинно обмежувати права і свободи індивіда.
----------	---

Гарантії суб'єктивних прав:	
Конституційні	забезпечені авторитетом основного закону, в якому закріплені основні права і свободи людини.
Юридичні	виникли в англосаксонських країнах, а нині отримали широке розповсюдження, їхній зміст зводиться до двох основних положень: по-перше, громадянинові надається право вдаватися до судового захисту щоразу, як його права і свободи порушуються державними органами або окремими особами; по-друге, громадянин наділяється правом звернення до суду з вимогою примусового забезпечення встановлених законом прав і свобод.
Морально-політичні	полягають у впливі громадської думки, яка нині стала важливим елементом демократичної політичної системи.
Економічні, або соціальні	полягають у реальній можливості користуватися суб'єктивними правами і свободами.
Ідеологічні гарантії	це сукупність ідеологічних і світоглядних принципів, що зумовлюють першочергові цінності і непорушність суб'єктивних прав, їхню повну і безперешкодну реалізацію.

☰	Механізм захисту прав і свобод людини передбачає систему правових засобів, спрямованих на захист прав людини при скоєнні певного правопорушення чи об'єктивно-протиправного діяння, співробітництво держав у цій галузі і створення системи міжнародного контролю за втіленням у життя взятих ними юридичних зобов'язань.
----------	--

Мета контрольного механізму за втіленням у життя взятих державами юридичних зобов'язань полягає в контролюванні втілення у життя положень міжнародних угод:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація Об'єднаних Націй покликана сприяти міжнародному співробітництву в галузі прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії (ст. 13 Статуту ООН); 2. Право звертатися до судових і несудових органів і таким чином незалежно від держави захищати свої права (передбачено як універсальними, так і регіональними міжнародними угодами). 	

Організації, що опікуються правами людини:

- Рада Європи
- Європейська комісія з прав людини
- Європейський суд з прав людини.

Система захисту прав людини у Співдружності Незалежних Держав (СНД) - включає **Комісію з прав людини** - це консультативний орган, покликаний слідкувати за виконанням зобов'язань з прав людини, які взяли на себе держави-члени Співдружності. Метою її діяльності є забезпечення прав і основних свобод людини відповідно до загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права та документів НБСЄ.

Основні групи методів захисту прав людини:

- розгляд доповідей держав стосовно виконання зобов'язань, узятих згідно зі статутами міжнародних організацій і відповідними міжнародними конвенціями;
- розгляд взаємних звинувачень держав з приводу порушень цих зобов'язань;
- розслідування ситуації щодо передбачуваних чи встановлених брутальних, систематичних і масових порушень прав і основних свобод людини;
- процедури розгляду скарг окремих осіб або груп осіб.

Чинна Конституція України проголосила права і свободи людини найвищою цінністю. Це зобов'язує державу виконувати функції головного гаранта їх дотримання і захисту.

Законами України, згідно Конституції України, визначаються:

- права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина;
- громадянство, правосуб'єктність громадян;
- права корінних народів і національних меншин;
- основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення;
- засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства;
- питання виховання, освіти, культури, охорони здоров'я;
- проблеми екологічної безпеки.

Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина покликаний:

- захищати права і свободи людини, проголошені Конституцією, законами України та міжнародними договорами;
 - забезпечити додержання та повагу до прав людини з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств і установ, організацій та їх посадових осіб;
 - запобігати порушенням прав і свобод людини або сприяти поновленню порушених прав;
 - поліпшувати й розвивати міжнародне співробітництво у сфері захисту прав і свобод людини;
 - запобігати будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;
- сприяти правовій поінформованості населення та захисту конфіденційної інформації про особу.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: сферою його діяльності є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини та громадянина між громадянами України незалежно від місця їхнього проживання, між іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади й місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності.

Організаційна представленість різноманітних інтересів у політиці створює ґрунт для виникнення суперечностей. Організаційний плюралізм і пов'язана з ним **групова політика** - важливий елемент не лише стійких, але й новоутворених демократій.

Ідеї плюралізму інтересів, а також груп інтересів як головних учасників політичного процесу стали ключовими для розвитку теорії демократії у ХХ ст.

Основні підходи до визначення групи інтересів:

А. Бентлі розглядав політику як взаємодію різноманітних суспільних груп, що мають свої власні інтереси і намагаються їх реалізувати. Державні інститути покликані збалансовувати інтереси різних груп.

Д. Трумен вважав, що група інтересів під час своєї еволюції набуває специфічних рис та трансформується у інші типи інституцій, котрі намагаються досягти своїх цілей за допомогою урядових організацій (групи тиску).

М. Олсон, вважає, що люди об'єднуються в групи лише задля задоволення особистих потреб, що стосуються власного добробуту.

Р. Солсбері пояснює групову активність спроможністю лідера згуртувати навколо себе однодумців („теорія обміну”).

Групи інтересів	Політичні партії
Спільне:	
<ul style="list-style-type: none"> • вираз плюралізму сучасних суспільств • репрезентації наявних у суспільстві інтересів на владному рівні 	
Відмінне:	
<ul style="list-style-type: none"> • політична влада - не мета, а засіб, за допомогою якого вони намагаються задовольнити свої потреби та інтереси, їх діяльність не завжди має публічний характер. 	<ul style="list-style-type: none"> • головна мета - здобуття і здійснення влади в державі; • їх діяльність завжди має публічний характер.

▲ *Групами інтересів (у сучасній політології) вважають лише такі об'єднання, які перебувають поза владою і суто політичною організацією та намагаються впливати на систему влади заради задоволення своїх власних потреб. Це ланка зв'язку, своєрідна трансмісія між суспільством і державою.*

Маючи певну автономію від уряду чи політичних партій, групи інтересів чинять тиск на них з метою відображення своїх вимог у публічній політиці. Тому у своїй діяльності вони виступають як групи тиску, і більшість дослідників не роблять різниці між поняттями „група інтересів” та „група тиску”.

Критерії класифікації груп інтересів:

- ступінь організованості;
- мета і спрямування групової діяльності;
- способи дій.

Згідно з критеріями класифікації, групи інтересів поділяються на:

- захисні,
- проблемні,
- інституційні,
- явні і приховані,
- жорстко організовані і розмиті,
- легальні й нелегальні тощо.

Групи тиску:	
спільні риси	суспільні функції
<ul style="list-style-type: none"> • колективний характер діяльності; • добровільність асоціації; • принаймні спорадичне здійснення впливу на політичну владу; • відсутність претензій на здобуття політичної влади. 	<ul style="list-style-type: none"> • агрегація інтересів; • артикуляція суспільних інтересів; • інформування органів влади; • здійснення тиску на суб'єктів прийняття рішень; • інтеграція груп; • формування політичних еліт; • політична соціалізація громадян.

Головні об'єкти впливу груп тиску - державні інститути:
<ul style="list-style-type: none"> • уряд, • парламент, • місцеві органи влади та управління.

Ресурси впливу груп тиску:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Легітимність 2. Значимість конкретної акції групи інтересів з точки зору суспільних інтересів, її вплив на політичну, соціальну і економічну стабільність. 3. Політичні можливості, що залежать від фінансового, організаційного, інформаційного забезпечення групи. 4. Чисельність, мобілізаційна здатність і активність членів груп.

	Лобізм (як явище) чи лобіювання (як діяльність) є вельми специфічним засобом досягнення цілей групами інтересів.
---	--

Форми лобістської діяльності:
<ul style="list-style-type: none"> • виступи в комітетах і комісіях парламенту; • розробка законопроектів і залучення експертів до вироблення нормативних документів; • особисті зустрічі з законодавцями, контакти, переговори; • використання методів „public relations” для формування суспільної думки; • організація кампаній тиску з місць (наприклад, численні листи з вимогами та пропозиціями виборців, що їх отримують депутати); • організація проведення і широке розповсюдження результатів соціологічних досліджень; • цілеспрямовані дії „своїх людей” в органах влади; • фінансування виборчих кампаній; • прямий підкуп посадових осіб.

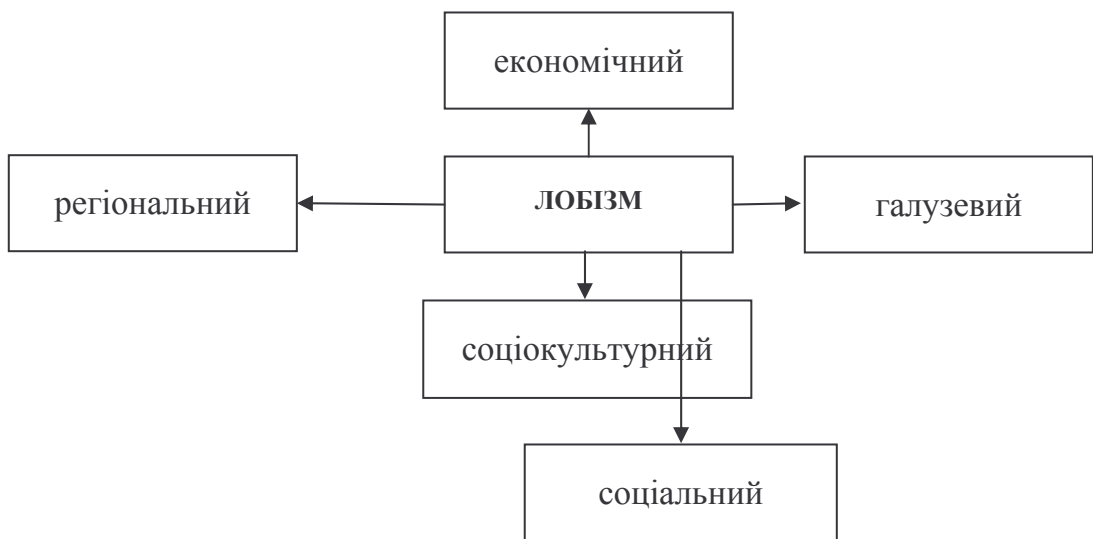

Рис. 2.1.1. Види лобізму

Лобізм розрізняють (в залежності від того, на яких суб'єктів прийняття рішень лобісти спрямовують свій тиск):

- парламентський,
- президентський,
- урядовий.

Стосовно політичної системи лобізм може бути:

- зовнішнім (тиск на органи влади зі сторони),
- внутрішнім (лобістами є депутати парламенту, члени уряду, оточення президента, сам президент тощо).

Основні техніки політичного лобіювання:

- контроль за виборчими процесами;
- „інвестування” власного політичного лобі у законодавчі органи влади;
- створення та діяльність груп тиску;
- формування громадської думки та мобілізація тиску з боку населення задля прийняття законодавчих актів.

▲ *Під моделлю групової політики розуміють принципи та механізми представлення інтересів громадян при прийнятті політичних та управлінських рішень за допомогою певних добровільних громадських об'єднань, а також засоби впливів, які ці об'єднання використовують.*

Плюралістична модель захисту інтересів:	
<ul style="list-style-type: none"> • усі люди, які усвідомлюють свої специфічні інтереси, мають право на свободу організації заради їх захисту і представництва; • конкуренція між групами інтересів є відкритою та чесною, й усі вони мають рівний доступ до прийняття політичних рішень; • у процесі прийняття політичних рішень уряд не надає переваги тій чи іншій групі. 	
Переваги:	Недоліки:
<ul style="list-style-type: none"> • суспільні групи визнані суспільством і державою як організовані сили; • громадяни стають суб'єктами політичного процесу; • формується політична культура компромісів; • захищаються права особистості. 	<ul style="list-style-type: none"> • економічна неефективність політики реалізації інтересів найвпливовіших груп; • порушення принципу рівності можливостей груп інтересів; • гальмування активної соціальної політики.

Форми корпоративної моделі групової політики (найрозповсюдженішої в сучасній Європі):
<ul style="list-style-type: none"> • авторитарного корпоратизму; • ліберального неокорпоратизму.

▲ *Корпорація - це інституалізована замкнена група, що монопольно розпоряджається своїми ресурсами, виконує певні господарчі, адміністративні, воєнні та політичні функції, а водночас, відстоює і захищає специфічні колективні інтереси своїх членів. Корпорація - досить ієрархізована структура, у якій реальна влада належить вузькому колу елітних груп, а внутрішні корпоративні відносини будуються на засадах лояльності та особистої відданості рядових членів верхівці корпорації.*

▲ *Корпоратизм – це система представництва інтересів, що базується на корпоративних принципах.*

	Особлива риса ліберального корпоратизму - високий ступінь кооперації груп інтересів при розробці економічної політики.
---	---

Корпоратизм як спосіб (модель) урівноваження і захисту інтересів:
<ul style="list-style-type: none"> • участь організацій, що є виразниками певних групових інтересів, у політичному житті; • зростання впливу фахових представників групових інтересів на шкоду ролі пересічних членів; • привілейоване становище деяких асоціацій та їх широкі можливості впливу на прийняття рішень; • заміна конкуренції інтересів їх монополією в певних сферах, на які поширюються корпоративні відносини.

Неокоорпоратизм – це:

- демократична система представництва й узгодження інтересів різноманітних фірм, асоціацій і організацій;
- система узгодження інтересів трьох партнерів - держави, підприємців і профспілок;
- тактика певного примусу з боку держави щодо інших учасників переговорів, у процесі яких визначаються цінності та пріоритети, пов'язані із загальнонаціональними інтересами;
- система міжкорпоративної взаємодії, члени якої несуть один перед одним обов'язки щодо виконання взаємних угод.

Неокоорпоратизм набув розповсюдження у країнах із сильними соціал-демократичними традиціями, культурною та мовною гомогенністю.

Поширеність неокоорпоратизму в демократичних країнах Заходу:

Найбільш корпоративні країни	Менш корпоративні країни	Країни з окремими елементами корпоратизму	Найменш корпоративні країни
Австрія Данія Швейцарія Німеччина Фінляндія Бельгія Ірландія	Норвегія Швеція Нідерланди	Франція Італія	Канада Велика Британія Сполучені Штати Америки

Принципи неокоорпоратизму

- пропорційне представництво усіх зацікавлених сторін у спільних комітетах, комісіях;
- постійність їх статусу;
- прийняття рішень на основі консенсусу;
- монопольне представництво інтересів певних асоціацій у деяких сферах тощо.

Переваги неокоорпоратизму

- запобігання виникненню соціальних конфліктів між працею і капіталом;
- висока ступінь поінформованості сторін щодо своїх потреб;
- створення ефективних механізмів прийняття рішень, що враховують інтереси усіх учасників відносин, поглиблення взаєморозуміння й співробітництва між ними;
- підвищення передбачуваності державної політики та зниження вірогідності помилок у прийнятті рішень.

Недоліки неокоорпоратизму

- монополізація функції представництва інтересів у певних сферах найвпливовішими організаціями;
- стримування конкуренції у цих сферах та консерватизм у їх розвитку;
- деяке зниження самостійності в діяльності уряду;
- обмеження можливості прийняття альтернативних рішень;
- певна олігархізація та бюрократизація державного апарату;
- зниження активності рядових членів організацій щодо захисту своїх групових інтересів.

Умовами ефективного здійснення групової політики є:

- Соціальна структурованість суспільства.
- Існування ліберальних свобод та політично-правової рівності (а соціально-економічна нерівність не поляризує суспільство на два протилежні табори).
- Правова держава.

Якщо ж ці умови не витримані, то значного поширення, а інколи й домінування, набуває інша модель захисту інтересів - патронажно-клієнтельна.

Патронажно-клієнтельні стосунки базуються на обміні благами між суб'єктами з неоднаковим суспільним статусом і силою впливу (наприклад, мафія).

Риси патронажно-клієнтельної моделі:

- нерівність суб'єктів у доступі до ресурсів;
- патронаж як спосіб захисту окремого індивіда (клієнта);
- наявність особистих зобов'язань, або общинної солідарності;
- боротьба патрона за контроль над політичними і економічними ресурсами з використанням неправових засобів зміцнення його впливу (корупція);
- партикуляризм інтересів, ігнорування проблем суспільства як цілого;
- наявність та впливовість прихованих груп інтересів;
- систематичне порушення громадянських прав.

В умовах посткомуністичної України:

- стійка система патронажно-клієнтельних зв'язків і обміну становить **загрозу утвердженню громадянської культури та демократії**, вияви клієнтелізму зустрічаються не лише у сфері стосунків представників еліти з народом, але й у характері відносин між найвищими посадовими особами в державі, у способі формування та діяльності великої частини партій.
- створені правові та деякі соціально-економічні передумови для розвитку організаційного плюралізму як первинної ознаки демократичного представництва інтересів громадян.

Чинники, які ускладнюють формування рівноправних стосунків у представництві інтересів різних суспільних груп в Україні:

- неефективність реформ з точки зору формування середнього класу;
- низький рівень соціальної структуризації населення;
- надмірне розшарування суспільства на багату верхівку, яка монополізувала ресурси країни, і масу бідного населення.

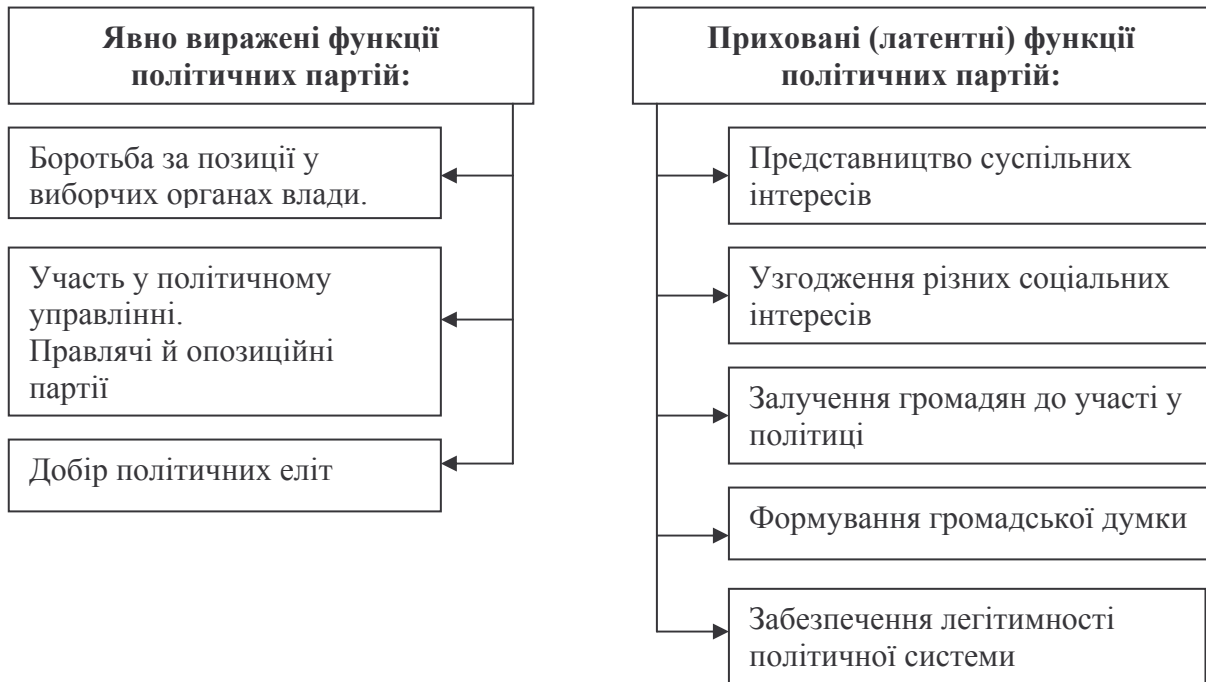

На порядку денному демократичного переходу України - проблема формування й створення механізмів ефективного представництва у політичному процесі груп інтересів, які вже існують.

Представництво інтересів здійснюється і через **політичні партії**. Головна риса, що відрізняє політичні партії від усіх інших організацій - це прагнення до заміщення державних посад своїми представниками.

▲ Під **функціями політичних партій** розуміють постійно повторювані ролі, які вони виконують в політичній системі суспільства.

Відродження політичних партій в Україні почалось в період перебудови і було пов'язане з боротьбою проти тоталітаризму, за демократію і незалежність української держави. Проте до цих пір вони ще не набули тієї ролі і ознак, які мають партії у країнах розвинутої і стабільної демократії.

Вадя політичних партій України:	Напрями розвитку політичних партій України
<ul style="list-style-type: none"> • доводиться завойовувати авторитет у виборців, долаючи негативні стереотипи й недовіру до інституту політичної партії, які склалися ще в радянські часи; • відсутність розвиненої організаційної інфраструктури, насамперед у регіонах; • нерівномірна участь партій у виборах на загальнонаціональному та місцевому рівнях. 	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення авторитету і впливу політичних партій і в суспільстві, і в Верховній Раді так, щоб формування і призначення уряду не могло б відбуватись без участі коаліції партій, які мають більшість у парламенті; • створення законодавчих передумов для формування уряду коаліцією партій, які мають більшість у Верховній Раді (прийняття законів про парламентську більшість, про процедуру формування та призначення Кабінету Міністрів тощо).

Таблиця 1.

Українські громадяни про необхідність багатопартійної системи

Динаміка поглядів українського населення щодо необхідності для України багатопартійної системи (у %):										
Чи потрібна Україні багатопартійна система?	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Потрібна	36	31	32	29	28	25	26	27	28	24
Не потрібна	30	34	31	36	40	42	43	43	51	45
Важко сказати	34	35	37	36	33	32	31	30	26	30

	Маятникові коливання громадської думки, неузгодженість висловлених ставлень і поведінки є ознаками перехідності, неусталеності суспільної свідомості. Зміцнення її демократичних складників, у тому числі й стосовно багатопартійності, відбуватиметься в міру зростання дієвості політичних партій, їх реального впливу на формування і діяльність органів виконавчої влади.
---	--

	Важливий критерій впливу партій у суспільстві - показник партійної ідентифікації.
--	--

Таблиця 2.

Рієнь партійної ідентифікації громадян.

Частка виборців (%), які мають сильну або слабку партійну ідентифікацію:			
	Загальний показник	Сильна партійна ідентифікація	Слабка партійна ідентифікація
Велика Британія	90	71	19
Сполучені Штати Америки	74	35	39
Індія	70	51	19
Норвегія	66	25	34
Україна	42	-	-

Таблиця 3.

Рівень політичної зацікавленості в Україні.

Рівень політичної зацікавленості в Україні:			
Зацікавленість політикою	1994 р.	2000 р.	2003 р.
дуже цікавить	10	11	11,6
певною мірою цікавить	63	67	70,2
зовсім не цікавить	27	22	18

Головна проблема у сфері фінансування політичних партій для України - подолання впливу тіньової економіки на їх діяльність, а також залежності політичних партій від бізнесових структур.

Труднощі та проблеми організаційного й політичного зростання партій в Україні припали на **кризовий період** у розвитку інституту політичних партій в країнах ліберальної демократії.

Показники кризи:

- зменшення членства в партіях;
- послаблення стабільності у партійній ідентифікації виборців;
- відрив політичних партій від традиційної соціальної бази;
- зниження довіри населення до партій і політиків тощо.

Крім того, сьогодні в країнах Заходу частину функцій політичних партій перебирають на себе групи тиску, нові соціальні рухи, засоби масової інформації, насамперед телебачення.

Кризові явища у розвитку політичних партій безпосередньо пов'язані з певною кризою інституту представницької демократії. Проте поки існують механізми представницької демократії, у тій чи іншій формі діятимуть і **політичні партії**, хоча їх **роль і функції змінюватимуться в залежності від форм і тенденцій розвитку сучасних демократій та політичних систем** у цілому.

Основні вимоги до демократичності виборчої процедури:

- кандидати повинні висуватись представницькими органами партії;
- кандидати повинні висуватись шляхом таємного голосування.

Через вибори відбувається відтворення та легітимація владних інститутів демократії.

▲ *Виборча система - це сукупність визначених законодавством правил, які регулюють перебіг виборчої кампанії (змагання між партіями і кандидатами та спосіб голосування), а також спосіб визначення переможців і розподілу між ними депутатських мандатів.*

Критерії оцінки виборчих систем:

- Забезпечення справедливого представництва інтересів різних груп громадян. Найкраще цей принцип реалізується за простої пропорційної системи партійного представництва.
- Сприяння політичному структуруванню суспільства.
- Сприяння встановленню працездатного стійкого уряду. Система відносної більшості найсприятливіша для утворення стійких урядів однопартійної більшості.
- Забезпечення прав меншин на справедливе представництво інтересів у системі влади.

Легітимність виборів неможлива без прозорості всіх виборчих процедур і підрахунку голосів зокрема, бо будь-яка недовіра виборців до процедури обрання підриває легітимність обраних посадових осіб та депутатів.

Для досягнення цієї мети:

- важливо законодавче обмежити вплив органів центральної і місцевої виконавчої влади на процес формування і діяльність виборчих комісій;
- заборонити урядовцям та державним службовцям бути членами та головами таких комісій;
- формування виборчих комісій на паритетних засадах з представників усіх партій та кандидатів;
- функціонування виборчих комісій на принципах максимальної відкритості та широке залучення до контролю за голосуванням спостерігачів з громадських та міжнародних організацій, засобів масової інформації різноманітної спрямованості.

Фінансування виборчих кампаній:

- повне державне фінансування всіх зареєстрованих учасників виборчих перегонів (партій чи кандидатів) при забороні всіх інших форм фінансування;
- вирівнюванням граничним рівнем (фінансові ресурси, які самостійно збирають політичні партії та кандидати, вирівнюються за допомогою коштів з державних фондів).

Якщо перевага віддається **конкуренції політичних сил у боротьбі** не тільки за електоральну, але й фінансову підтримку виборців і корпорацій, то реалізуються інші стратегії:

1. Забезпечення часткового державного фінансування і дозвіл партіям та кандидатам займатись додатковим збором коштів для виборчої кампанії;
2. Дозвіл партіям та кандидатам самостійно фінансувати свою виборчу кампанію за рахунок добровільних внесків фізичних та юридичних осіб, що їх підтримують

Ступінь реалізації виборчих прав громадян значною мірою залежить від рівня їх виборчої активності.

Вибори - лише одна з форм участі громадян у демократичному врядуванні. Не менш важливим чинником демократії є виконання людьми багатьох інших суспільних функцій, пов'язаних із їхнім статусом громадянина.

Тема 2.2. Конституціоналізм і демократичні принципи організації та функціонування політичних інститутів

	Одним з найважливіших принципів ліберальної демократії є конституціоналізм, як засіб реалізації ідей і цінностей демократії та свободи, як політико-правове забезпечення демократії.
	Ідея конституційної законності передбачає, що будь-яка нормовстановлююча діяльність у державі повинна відбуватися відповідно до конституції. Завдання органічної конституції - гарантування свободи .
	Функціональне призначення органічної конституції - обмеження влади уряду в інтересах особистості, охорона права власності як основи вільного суспільства.

Правовий захист Конституції здійснюють:

- Конституційне судочинство, яке здійснюють Конституційні суди (Росія, Україна, Німеччина, Австрія) або Верховні Суду (США, Аргентина, Бразилія, Данія, Норвегія, Швеція).
- Уповноважений з прав людини.
- Усі державні органи і посадові особи в межах своєї компетенції.
- Органи забезпечення порядку.
- Загальні та спеціальні суди.

Конституція України 28 червня 1996 р.:

Переваги:	Недоліки:
<ul style="list-style-type: none"> • закріплення принципу верховенства права (ст. 8); • забезпечення принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову (ст.6); • визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст.3); • надання права визначати і змінювати конституційний лад виключно народові; • закріплення парламентсько-президентської форми правління. 	<ul style="list-style-type: none"> • не зрозуміло, до якої з гілок влади можуть бути віднесені такі органи, як Президент та його адміністрація, або Прокуратура; • не відображено визнання особливої цінності свободи як основоположної категорії ліберально-демократичного режиму (ст. 34); • „подвоєння” функцій виконавчої гілки влади через віднесення її до компетенції і уряду, і Президента; • надмірна повноважність влади й невизнання її залежності від громадянського суспільства.

 З точки зору сучасних уявлень про конституційні гарантії ліберальної демократії **Конституція України може бути віднесена до основних законів так званого посттоталітарного типу**. Її нормативна та політична риторика не завжди підкріплена дієвими юридичними гарантіями, а структура розподілу повноважень помітно схиляється в бік виконавчої, зокрема президентської, влади.

 Поділ влади як основоположний принцип державного ладу дає змогу краще організувати державне управління та забезпечити створення системи стримування і противаг.
Вплив „стримувань і противаг” полягає у створенні методів здійснення політики, заснованих на переговорах і домовленостях.

▲ *Судова влада - специфічна гілка державної влади, що чинить правосуддя уповноваженими на те державними органами (судами) шляхом розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю.*

Дієвість та демократичність судової системи держави визначається:

- досконалістю чинного законодавства (передусім процесуального);
- професіоналізмом суддів;
- відповідальністю працівників судових органів за дотримання законності.

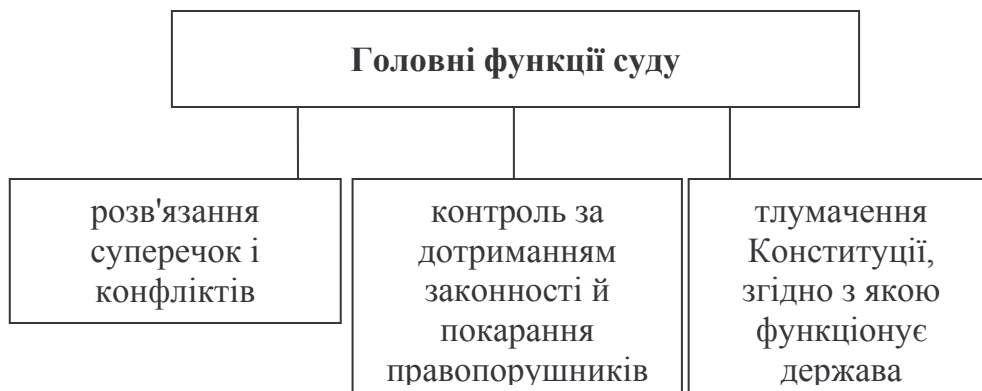

Рис. 2.2.1. Функції суду

 Судовій владі відводиться роль **арбітра** у конфліктах між громадянами та **контролера** за виконанням законів, діями представників державних органів.

Моделі судових систем:	
Континентального (романо-германського) права	загального (англоамериканського) права
(більшість Європейських країн)	(США, Велика Британія)
Побудована на писаних законах.	Ґрунтується на судових рішеннях (прецедентах), що мають силу норми права.

Законодавче забезпечення судової системи в Україні:
<ul style="list-style-type: none"> • Закон „Про статус суддів” (1992 р.); • Конституція України (1996 р.); Закон „Про судоустрій України” (2002 р.).

	Основною ланкою судової системи України є районні (міські) суди , які розглядають понад 90% усіх судових справ.
---	--

Принципи судочинства:
<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення апеляційного і касаційного оскарження рішення суду; • рівність всіх учасників судового процесу; • презумпція невинуватості; • обов'язковість рішень суду; • змагальність сторін; • право на захист; • законність.

	Порядок призначення (обрання) суддів в Україні істотно відрізняється від того, який існує у більшості країн Європи, де усі судді, за винятком суддів вищих судових інстанцій і конституційного суду, призначаються президентом або прем'єр-міністром за поданням міністра юстиції. Поступово в Україні утверджується ідея, що незалежність - це не особистий привілей суддів, а засіб захисту публічних інтересів, насамперед законних інтересів, прав і свобод людини та громадянина.
---	--

	Демократична система державного правління асоціюється, насамперед, з діяльністю представницько-законодавчого органу влади - парламенту.
---	---

▲ *Парламент - це виборний і колегіальний вищий орган держави, що представляє інтереси громадян і, діючи від їхнього імені, ухвалює закони.*

Державні закони - це видані найвищим законодавчим органом державної влади правила і норми, які є:

- обов'язковими для виконання;
- обов'язковими для всіх;
- рівними, тобто такими, що однаково застосовуються до всіх.

Важливою характеристикою демократичного законодавства є його **стабільність**.

Законодавчу функцію в державі виконує вся сукупність представницьких органів – **легіслатура**: від муніципальних рад, які є законодавцями в межах своєї території й компетенції, до найвищого в державі законодавчого органу – парламенту (в Україні – Верховна Рада).

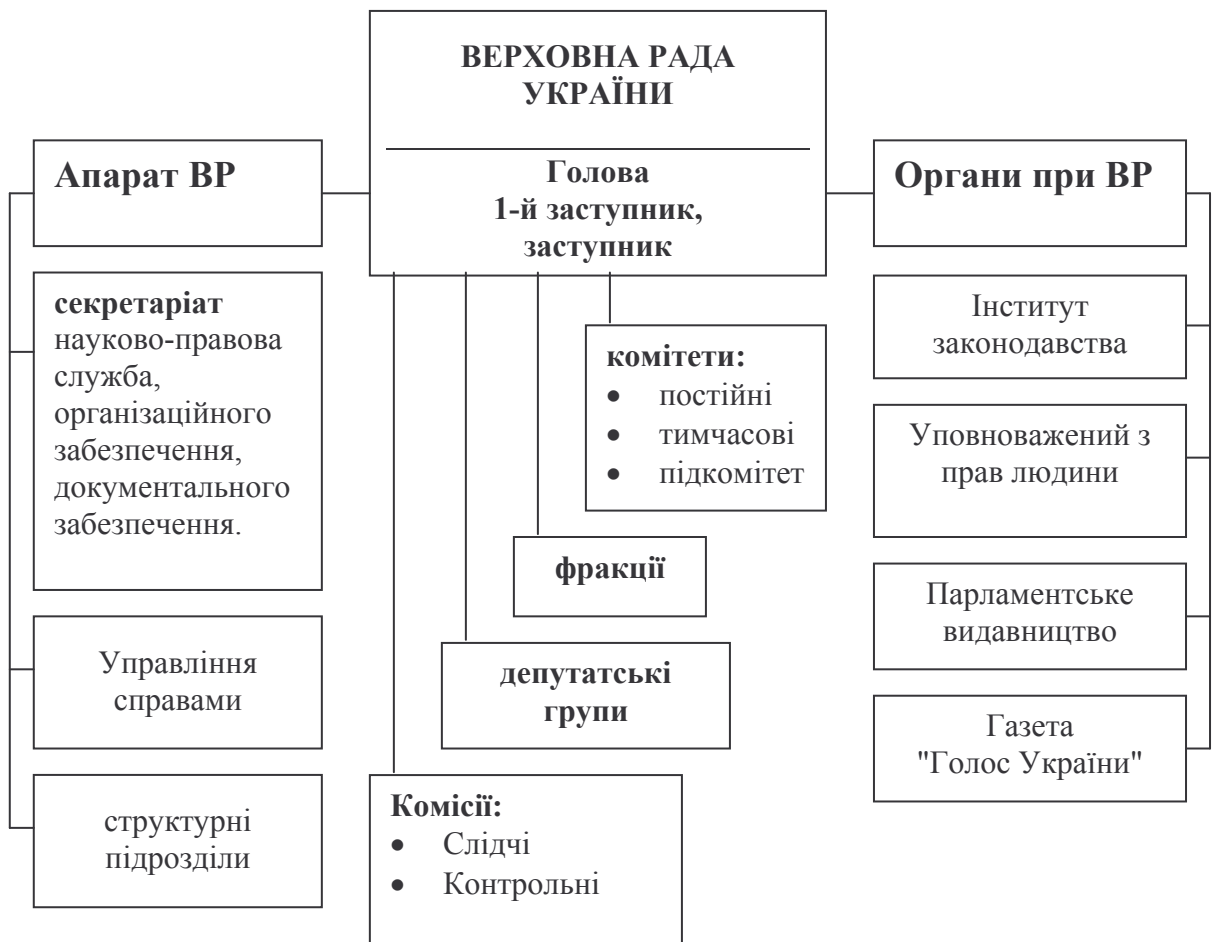

Рис. 2.2.2. Структура парламенту України.

Функції законодавчої влади:

1. Представництво інтересів громадян:
 - парламентські дебати й інші форми обговорення державної політики;
 - подання петицій від імені окремих суспільних груп;
 - виступи з депутатськими запитами і депутатськими зверненнями;
 - розгляд скарг громадян про порушення їхніх прав урядовцями.
2. Законотворчість.
3. Призначення на посади й формування державних органів.
4. Контроль за діяльністю виконавчої влади.
5. Надання інформації громадянам про суть питань, включених до порядку денного публічної політики.
6. Зовнішньополітична (ратифікація та денонсація міжнародних угод)
7. Судова (надання згоди на притягнення до відповідальності вищих посадових осіб, проведення парламентських розслідувань).

Моделі організації законодавчої та виконавчої влади в розвинених демократіях:

Кабінетно-парламентська

Глава держави має символічно-легітимізуючі обов'язки:

- підписує закони,
- затверджує на посади міністрів,
- виступає від імені нації;
- члени кабінету міністрів входять до фракції більшості;
- значна роль опозиції;
- парламент здійснює наглядові функції;
- контроль за діяльністю уряду здійснюється шляхом усних і письмових запитів депутатів.

Ознаки виконавчої влади:

- Уряд є колегіальним органом;
- його очолює лідер партії, що отримала більшість у парламенті;
- термін повноважень уряду не є чітко визначеним;
- уряд відповідальний перед законодавчим органом;

<p>Президентсько-парламентська</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Система, де виконавча (президентська) й законодавча (парламентська) гілки влади відокремлені, а їхні функції та повноваження чітко визначені. • конгрес США, наприклад, формулює політику, яку виконавча влада зобов'язана здійснювати, навіть якщо президент не є її прибічником. • президент має право накладати вето на законопроект. глава держави політично не підзвітний жодному органу влади. <p>Ознаки виконавчої влади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Глава держави є главою уряду; • його обирають на загальних виборах громадяни; • він не може розпустити парламент; • одноосібно призначає та звільняє вищих посадовців виконавчої влади; • має право законодавчої ініціативи в парламенті.
<p>„Змішана” модель</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Дає змогу органічно поєднати оперативність і динамізм з відповідальністю уряду перед представницьким органом, можливістю останнього ініціювати зміни у складі й напрямках діяльності кабінету міністрів при урівноваженні цієї можливості правом президента розпускати парламент. • дозволяє змінювати модель урядування в залежності від політичної ситуації і відповідно до волі виборців, без конституційних змін чи державних переворотів. <p>Ознаки виконавчої влади:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Главою держави є президент, який виконує певні функції глави уряду; • він обирається на прямих загальних виборах; • термін його повноважень фіксований; • глава держави пропонує кандидатуру прем'єр-міністра, яку затверджує парламент та формує кабінет міністрів; • він може усувати прем'єр-міністра і весь кабінет, накладати вето на законодавчі акти, проголошувати референдуми, розпустити парламент і призначити нові вибори.

	<p>У суспільствах, які не мають глибокої демократичної традиції, президентська форма державного правління створює сприятливі умови для авторитаризму, корупції й політичної нестабільності.</p>
---	---

	<p>Головна перевага „змішаної” форми врядування - поєднання стабільності президентської посади і відповідальності уряду перед парламентом. Головна вада - складність поділу виконавчих повноважень між президентом та прем'єр-міністром.</p>
---	--

Сучасна система організації влади в Україні почала складатися після прийняття 5 липня 1991 року закону УРСР „Про запровадження поста Президента”.

Повноваження Президента України:

- забезпечення здійснення державної влади на всій території України;
- забезпечення узгодженого функціонування та взаємодії органів державної влади;
- активна участь у здійсненні законодавчої, виконавчої і судової влади;
- створення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів й служб.

Домінуюча роль Президента України обумовлена:

- правом Президента видавати укази;
- пріоритетною законодавчою ініціативою Президента;
- наявністю певних можливостей розпуску Верховної Ради Президентом і практична неможливість (через складність процедури) імпічменту Президента;
- фактичним керівництвом Президента урядом - завдяки його ключовій ролі у призначенні і відставці Прем'єр-міністра та членів Кабінету Міністрів.

Сенс діяльності виконавчої влади, зміст та характер повноважень її органів, законність рішень і дій полягає у наступному:

- виконанні рішень, прийнятих безпосередньо народом або його представницькими органами, втіленні вираженої в законах волі суспільства;
- визначенні і здійсненні напрямку розвитку суспільства, виконанні програм, яких воно потребує;
- забезпеченні дотримання законодавчих норм;
- нормотворчій діяльності (видання указів, розпоряджень тощо);
- організації, здійсненні й управлінні внутрішніми та зовнішніми справами держави;
- управлінні галузями суспільного господарювання;
- управлінні функціонуванням органів і установ, що забезпечують повсякденну життєдіяльність людей і громад (державного апарату);
- забезпеченні громадського порядку, стабільності й безпеки в суспільстві;
- захисті прав і свобод громадян.

▲ *Виконавча влада (з інституційної точки зору) - це цілісний комплекс державних установ, які здійснюють владно-політичні та владно-адміністративні функції на центральному (уряд) та місцевому рівнях, мають загальну, галузеву та локальну компетенцію (ці установи ще називають „апаратом державного управління”).*

У структурі здійснення виконавчої влади розрізняють:

- політичні функції, політичне керування - розробку державної політики, стратегії суспільного розвитку, ухвалення загальних рішень;
- функції адміністративного управління - забезпечення виконання рішень, їх втілення у життя.

У сучасному суспільстві **державний службовець**, людина, причетна до ухвалення публічних рішень, повинна:

- правильно вибрати схему прийняття рішення (поєднувати формальні та неформальні, психологічні чинники);
- знати загальні методики й прийоми управління (у тому числі структурні, мотиваційні, економічні тощо), їх сильні та слабкі сторони;
- вміти правильно інтерпретувати ситуацію (визначати фактори, що на неї впливають, знаходити прийнятні для зміни такого впливу методи);
- застосовувати наявні ресурси, що оптимально підходять до конкретної ситуації.

Процедури прийняття рішень (як політичних, так і адміністративних) в Україні все ще залишаються закритими, що суперечить вимогам демократичного правління.

Способи здійснення виконавчої влади й урядової політики на місцях:

- Через „відомчу вертикаль”: міністерства та інші центральні органи виконавчої влади діють через підпорядковані їм територіальні органи, що є підрозділами обласних, районних, міських державних адміністрацій.
- Через призначення для керівництва областями, районами чи населеними пунктами безпосередніх представників центрального уряду.
- Через систему органів місцевого самоврядування, яким делеговано певні повноваження на виконання функцій державного управління в громадах.

Підконтрольність уряду є невід'ємною рисою відповідального демократичного правління.

Основні методи нагляду і контролю за діяльністю органів державної виконавчої влади:

- внутрішній (відомчий),
- бюджетний,
- парламентський,
- судовий,
- громадський тощо.

Громадський контроль може здійснюватись і **через діяльність громадських організацій** та їх вплив на органи державної виконавчої влади. Громадські організації можуть виступати як дорадчі комітети у справах, що стосуються інтереси громадян, забезпечуючи співпрацю органів влади з інститутами громадянського суспільства.

Для поширення **практики ефективного й конструктивного контролю громадськості за діяльністю виконавчої влади в Україні** потрібно розвивати культуру активних легітимних дій громадян на захист власних інтересів. Сприяти цьому мають заходи, спрямовані на демократичну освіту населення, особливо молоді, становлення професійних і незалежних засобів масової інформації.

Тема 2.3. Проблеми становлення місцевого та регіонального самоврядування

	<p>Місцеве самоврядування є сферою публічної діяльності, у якій може взяти участь кожний громадянин. Провідним принципом самоврядування є організаційне і функціональне відокремлення його органів від структур державної влади: взаємовідносини між ними регулюються лише законом. У цьому сенсі воно є проміжною ланкою, важливим каналом взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством, належачи радше до другого, ніж до першої.</p>
---	--

Проблеми місцевого рівня, виняткової компетенції держави:	
<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення територіальної цілісності і незалежності держави; • створення єдиної правової бази; • розробка і впровадження зовнішньої державної політики; • конституційне визнання та гарантії основних прав і свобод громадян; • прийняття і реалізація державних програм (в області науки, культури, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, правопорядку і безпеки) та ін. 	

	<p>Передача повноважень з центру на місця здійснюється шляхом децентралізації, що дозволяє привести послуги, які надає держава, у відповідність із потребами і запитами населення, звільнити індивіда від державної опіки і будувати демократію знизу догори.</p>
---	--

	<p>Правовий фундамент для децентралізації закладає Конституція держави, в якій визначається адміністративно-територіальний поділ держави, конституційний статус територіальних одиниць, володіння чи неволодіння ними частиною суверенітету, ступінь автономності, сфери компетенції рівнів влади.</p>
---	---

Види децентралізації та деконцентрації влади (за І. Мікіко):			
	Політична децентралізація	Адміністративна децентралізація	Деконцентрація
Правові засади для місцевого врядування	Конституція	Центральні органи влади	Центральні органи влади
Взаємовідносини між місцевими органами влади та центральним урядом	Рівні	Субординація стосовно центрального уряду в деяких питаннях	Місцеві органи влади цілком підпорядковані центральному урядові
Фінансова підтримка місцевого врядування	Фінансово незалежні	Часткова фінансова залежність	Фінансово залежні від центрального уряду

Статус місцевого врядування	Незалежність від центрального уряду	Створюються центральним урядом, але мають часткову автономію	Місцеве представництво центрального уряду
Засіб відбору керівника місцевої влади	Вибори	Вибори або призначення	

▲ *Політична децентралізація - це розподіл влади між центральним урядом та місцевими органами влади з неієрархічним підпорядкуванням других першому. Специфічні риси - високий ступінь фінансової автономії та виборність вищих службовців місцевого рівня (США).*

▲ *Адміністративна децентралізація - це розподіл влади між центральним урядом та місцевими органами влади в ієрархічному порядку.*

▲ *Деконцентрація влади - це передача повноважень призначеним із центру органам місцевої адміністрації.*

Моделі децентралізації влади у федеративних та унітарних системах	
Федеративна держава	Унітарна держава
<ul style="list-style-type: none"> • Суб'єкти федерації мають власні конституції, легіслатури, законодавство, уряди, інколи - навіть громадянство. • Винятково до компетенції федеральних органів влади належать питання оборони, зовнішньої політики, фінансового регулювання, грошової системи, найважливіших видів оподаткування. • Це філософія суспільного процесу як безупинного діалогу між загальним волевиявленням, що створює і підтримує загальнонаціональні структури влади, і особливими інтересами, думками, позиціями, які виражають розмаїття суспільства. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ступінь автономності та повноваження різних рівнів управління, що відповідають територіальному поділу унітарних держав, складаються у процесі історичного розвитку на основі прийнятої в державі правової системи. Унітарні держави мають різний ступінь децентралізації управління. • Передача самоврядування в руки регіональних і місцевих органів влади відбувається завдяки активній участі мережі громадських організацій.

! • **Демократична, правова держава може розв'язувати свої основні завдання тільки за наявності розвинутої системи самоврядування.**

В Україні в період становлення державності, переходу до нових економічних та політичних інститутів держава визнає необхідними обережні кроки в бік децентралізації унітарної держави, відродження самоврядування.

▲ Під **самоврядуванням** розуміють гарантоване право і реальну спроможність місцевих територіальних співтовариств самостійно, незалежно й ефективно вирішувати питання місцевого значення в межах визначених законом повноважень і ресурсів.

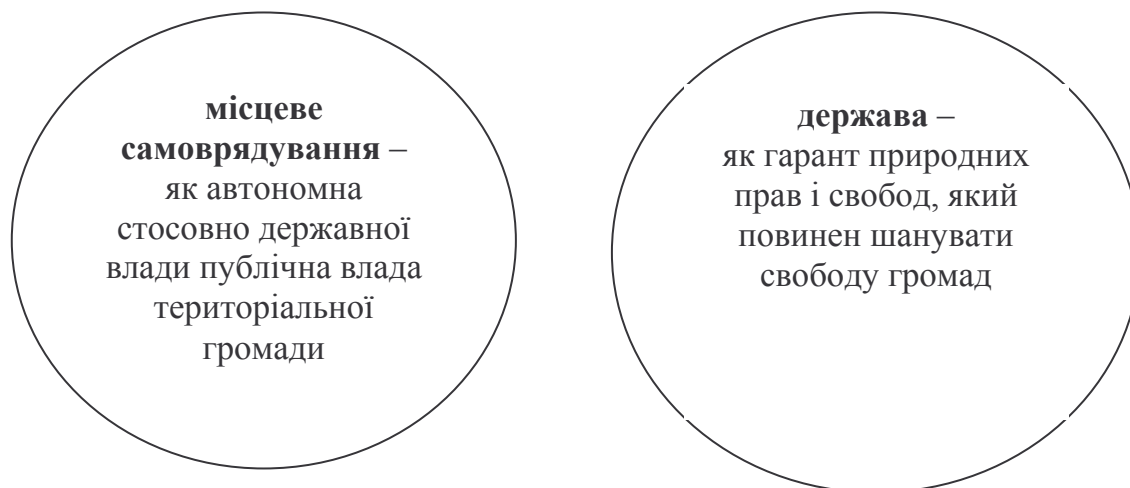

Рис. 2.3.1. Держава і місцеве самоврядування.

Теорії громадського самоврядування:	
Теорія “вільної громади”	<ul style="list-style-type: none"> • базувалася на ідеї невідчужуваних природних прав людини, невідчужуваності, недоторканності прав громад; • згідно неї громада як „природна” адміністративно-територіальна одиниця, що історично виникла раніше, ніж держава, має природні та невідчужувані права самостійно вирішувати місцеві питання й управляти власними справами.
Громадівська теорія самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> • виходила з протиставлення держави й суспільства, з визнання свободи місцевих співтовариств у здійсненні своїх завдань; • на перший план висувається господарська природа діяльності органів місцевого самоврядування та їх недержавний характер.
Державницька теорія самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> • усі повноваження місцевим органам врядування надає держава, але, на відміну від центрального державного управління, місцеве самоврядування здійснюється не урядовими чиновниками, а місцевими громадами, жителями міст і сіл, які безпосередньо зацікавлені в результатах свого врядування; • гарантії самостійності місцевого самоврядування полягають у тому, що його структури є органами не державної влади, а територіальної громади, на які держава покладає здійснення відповідних завдань та функцій.

Трактування місцевого самоврядування та його взаємостосунків з державою:	
„Модель партнерства”	розвивалася переважно в тих країнах, де політична система формувалася „знизу догори”, шляхом поступового поєднання повноважень місцевих громад і центральних органів влади.
„Агентська модель”	передбачає такі відносини місцевих органів („агента”) з центральними органами („принципалом”), за яких головною є роль центру, а місцеві органи - лише інструмент здійснення політичного курсу та засіб виконання адміністративних функцій на місцях.
Модель „взаємної залежності”	передбачає пошук „золотої середини”, якою вважаються відносини між центральною та місцевою владами, побудовані на засадах компромісу й обміну інформацією. Місцеві спільноти залежать від підтримки центру (законодавчої, фінансової тощо), а центральний уряд залежить від ефективної діяльності місцевих органів на місцях.

▲ *Місцева автономія - право органів влади діяти на власний розсуд (самоуправління) і так само на власний розсуд коригувати дії, використовуючи отриману інформацію про їх результати (самоконтроль).*

	Політична автономія оцінюється за досягнутими результатами: місцеві органи управління повинні забезпечувати виконання політики, яка відповідає вимогам населення. Для цього необхідні адміністративні та фінансові ресурси, велика частина яких - професійно діючий персонал, владні повноваження, фінансове забезпечення - перебувають під контролем держави.
---	---

Моделі місцевого самоврядування:	
англосаксонська	континентальна
<ul style="list-style-type: none"> • відсутність ієрархічного порядку • відсутність на місцях повноважних представників уряду; • муніципалітети розглядаються як автономні утворення, що здійснюють владу, покладену на них парламентом; • контроль за діяльністю місцевих та органів влади здійснюють судові органи центральні міністерства і комітети; • населення може безпосередньо обирати посадових осіб (мерів); • головним є принцип „позитивного регулювання”. 	<ul style="list-style-type: none"> • базується на поєднанні принципів державного управління і місцевого самоврядування; • в основу покладено принцип „природного права”. • високий ступінь централізації, наявність вертикальної (ієрархічної) підпорядкованості; • поєднанням з прямим державним управлінням управління на місцях і функціонуванням на одному й тому ж територіальному рівні органів місцевого самоврядування та уповноважених осіб, призначених центральною владою.

Змішана система самоврядування

відповідає базовим принципам Європейської хартії місцевого самоврядування, діє у Європі (Австрія, Німеччина) і характеризується:

- адекватністю системи самоврядування цілям, що стоять перед містом (місія міста), і завданням, які розв'язуються місцевою громадою;
- правом міської громади визначати структуру органів місцевої влади, встановлювати регламент, правила і процедури;
- особливим статусом службовців міської виконавчої влади, відмінним від статусу державного службовця.

В усіх моделях діє основний демократичний принцип - **виборність представницького органу місцевого самоврядування.**

Усі моделі місцевого самоврядування відповідають базовим принципам **Європейської хартії місцевого самоврядування (1995 р.)**:

- адекватність системи самоврядування цілям, що стоять перед містом (місія міста), і завданням, які розв'язуються місцевою громадою;
- право міської громади визначати структуру органів місцевої влади, встановлювати регламент, правила і процедури;
- особливий статус службовців міської виконавчої влади, відмінний від статусу державного службовця.

Моделі формування системи виконавчих органів на місцях та відмінності між ними (стосуються розподілу повноважень і функцій між виконавчими та представницькими органами):

„Слабкий мер – рада”	<ul style="list-style-type: none">• місцеві представницькі органи можуть обирати виконавчий орган зі свого складу;• рада наділяється фактично як нормотворчими, так і виконавчими повноваженнями і здійснює управління місцевими справами в основному через систему галузевих комітетів;• мер може обиратися як Радою, так і безпосередньо населенням, але головна ознака системи „слабкий мер – рада” - обмеженість адміністративних повноважень мера.
Недолік системи	<ul style="list-style-type: none">• слабка координація місцевого управління;• добре функціонує в умовах невеликих міст і громад.

<p>“Сильний мер – рада”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • сильний” мер повинен бути політичним і адміністративним лідером муніципалітету, відповідальним за вироблений політичний курс та виконання програм міського розвитку; • строк повноважень мера збільшено, кількість чиновників, яких обирає населення, зменшено; • для статусу „сильного мера” характерно: <ul style="list-style-type: none"> - право вето на рішення ради, яке може бути подолано кваліфікованою більшістю членів ради; - підготовка нормативних актів на розгляд ради; - відповідальність за складання та виконання муніципального бюджету; - призначення та звільнення муніципальних чиновників; - розподіл функцій та повноважень між муніципальними департаментами (здійснює у разі необхідності, їх реорганізація); - вирішення питань оперативного управління містом. • Як політичний лідер муніципалітету, обраний населенням, мер виражає інтереси міста у відносинах з центральним і регіональним урядами. Система „сильний мер – рада” відповідає, насамперед, умовам великого міста, де концентрація владних повноважень та відповідальності продиктована, складністю управління.
<p>„Мер - головний адміністратор”</p>	<p>характеризуються поєднанням системи „рада - головний адміністратор” з системою „сильний мер – рада”.</p>

Головні учасники процесів прийняття та впровадження політики на місцевому рівні:

- виборні радники, які приймають рішення;
- старший персонал виконавчих органів, які забезпечують надання експертних, аналітичних та дорадчих рекомендацій радникам;
- виборці, які повинні бути головними в політичному процесі, висловлюючи своєю поведінкою на виборах погляди і потреби місцевої громади;
- місцеві групи, що представляють різні кола місцевої громади;
- засоби масової інформації.

▲ *Місцева демократія – можливість самовизначення громади й надання повноважень пересічним громадянам для того, щоб вони мали змогу відігравати вирішальну роль у процесі прийняття рішень на місцевому рівні.*

Головна мета місцевої демократії - залучити громаду до формування політики.

Форми залучення громадян до демократичних процедур:

- місцева ініціатива;
- місцевий референдум;
- відкликання посадової особи, радників (депутатів).

Референдум, як пряма (плебісцитарна) форма волевиявлення, дозволяє громадськості вирішувати важливі проблеми у сфері публічної політики. Вони особливо ефективні на рівні місцевого врядування, оскільки рівень обізнаності громадян щодо проблем, які потрібно розв'язувати, у цьому випадку досить високий.

Основні вимоги до публічного управління:

- усі політичні рішення мають бути легітимними;
- найвищий ступінь легітимності досягається за допомогою рішень, прийнятих прямим, безпосереднім голосуванням народу;
- референдум веде до легітимізації управління, бо люди схильні довіряти передовсім самим собі.

Місцевий референдум - механізм, що дає змогу представницькому органу, який прийняв рішення, передати питання на розгляд (схвалення) виборців, перш ніж воно набере сили.

Відкликання - спосіб, який дозволяє виборцям усунути з посади мера, радника, іноді службовця.

Щорічні міські збори - демократичний механізм надання можливості безпосереднього залучення громадян до процесу вироблення політики та для обговорення місцевих справ.

Місцева ініціатива – механізм, що дає кожному можливість ініціювати місцеву подію.

Аргументи «за» і «проти» участі партій у місцевому самоврядуванні

Аргументи «за»:

- Рада сформована за політичним принципом, більше наближається до парламентської моделі вищого рівня.
- Якщо більше, ніж одна партія бореться за місце в раді, виникне офіційна опозиція, яка контролюватиме процеси.
- Більший наголос робитиметься на звітності місцевої влади та відповідальності.
- Партії будуть фінансувати виборну кампанію.
- Партійні дебати стимулюватимуть інтерес виборців і залучатимуть більше людей до участі у виборах.
- За наявності партій висловлення і захист різних позицій буде

Аргументи «проти»:

- Багато залежить від природи задіяних політичних партій. Якщо одна партія домінує і контролює раду, то зростає ймовірність її нечутливості до громадської думки.
- Якщо партії є філіями існуючих національних партій, то більша ймовірність, що місцеві інтереси будуть ігноруватися.
- Зростає небезпека, що результати місцевих виборів будуть відображенням їх загальної популярності або непопулярності, а не їхньої позиції з місцевих питань.
- Партії вноситимуть розбрат туди, де він не існує або не повинен існувати.

збалансованішим.

- За наявності партій легше вибрати кандидатів

▲ *“Демократія знизу” - це повернення громадськості до місцевої політики, одна із сучасних вимог до здійснення публічної політики. На рівні міста це можливо шляхом децентралізації управління і створення напівавтономних сусідських корпорацій, що мають право на оподаткування та розподіл послуг (особливо важливо для великих міст).*

Система місцевого самоврядування в Україні перебуває у стані складних трансформацій.

Принципи організації місцевого самоврядування в Україні, що встановлені Конституцією і законами України, загалом відповідають міжнародним стандартам, зокрема вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування: зорієнтовані на демократичний розвиток, місцеве самоврядування, частково відокремлене від державних органів.

Особливе місце в процесі становлення державно-територіального устрою незалежної України належить **законодавчому врегулюванню взаємовідносин між центральними органами державної влади та органами управління Автономної Республіки Крим.**

У Конституції України Автономній Республіці Крим присвячено окремий десятий розділ, її статус визначено як адміністративну автономію, що є невід'ємною складовою частиною України. Республіці надані широкі повноваження в питаннях організації та діяльності органів влади і місцевого самоврядування, прийняття нормативно-правових актів, що не суперечать законам України, права власності на об'єкти, що їй належать.

Риси місцевого самоврядування в Україні:

- місцеве самоврядування діє в порядку і межах, визначених верховною владою;
- його органи дотримуються визначеного законодавством розмежування сфер компетенції;
- для здійснення завдань, що стоять перед самоврядними органами, вони мають самостійні джерела фінансування;
- вони формуються з дотриманням принципу виборності.

Визначаючи роль місцевого самоврядування в політичній системі України, яка включає державні та громадські інститути, можна стверджувати, що **особливістю місцевого самоврядування в політичній системі України є його державно-громадський характер.**

Ознаки місцевого самоврядування в Україні:	
як державного інституту:	як суспільного (громадського) інституту
<ul style="list-style-type: none"> • право ухвалення правових актів, обов'язкових для виконання всіма розташованими на території місцевого самоврядування підприємствами, установами, організаціями і громадянами. Відмінність актів органів місцевого самоврядування від актів органів державної влади полягає в обмеженості території, на якій вони чинні; • законодавчо встановлена відповідальність за невиконання або неналежне виконання правових актів місцевого самоврядування; • право створювати органи в системі місцевого самоврядування, що мають право використовувати примус до виконання законів і актів місцевого самоврядування. 	<ul style="list-style-type: none"> • структура органів місцевого самоврядування та поділ повноважень між ними визначаються населенням і не встановлюються законодавством; • питання, віднесені до компетенції місцевого самоврядування, можуть вирішуватися місцевими референдумами і зборами громадян, причому в окремих випадках представницькі органи місцевого самоврядування взагалі можуть не утворюватися, а їхні повноваження будуть здійснюватися зборами; • населення має право на правотворчу ініціативу; • одним з елементів системи місцевого самоврядування є територіальне громадське самоврядування; • населення має право брати участь у здійсненні місцевого самоврядування в будь-яких формах, що не суперечать Конституції і законодавству України.

Характеристики місцевого самоврядування:
<ul style="list-style-type: none"> • суб'єкта влади, • суб'єкта громадянського суспільства, • суб'єкта господарської діяльності.
співвідношення характеристик залежить від конкретних умов не тільки в країні та у регіоні, але й у кожній територіальній громаді.

!	Органи місцевого самоврядування - це елемент системи стримувань і противаг, засіб і водночас наслідок децентралізації влади. Взаємовідносини між органами державного управління і органами місцевого самоврядування регулюються лише законом .
---	---

Тема 2.4. Демократія та громадянське суспільство

Концепція громадянського суспільства:		
Громадянське суспільство-I	Громадянське суспільство-II	Громадянське суспільство-III
кінець XVII – перша половина XIX ст.	середина XIX – друга половина XX ст.	друга половина XX ст.
<ul style="list-style-type: none"> Започаткувало протиставлення суспільства і держави; утверджувало ліберальні свободи. 	<ul style="list-style-type: none"> Загострення класових суперечностей, насильницькі методи розв'язання конфліктів. 	<ul style="list-style-type: none"> Критика "соціалістичного авторитаризму"; теорія соціальної комунікації та „публічної сфери”.

Причини різної інтерпретації концепції громадянського суспільства:
<ul style="list-style-type: none"> Складність і багатоаспектність самого феномена громадянського суспільства; Наявність багатьох дослідницьких шкіл і течій у його вивченні; Недостатня поки що відмежованість теоретичної абстракції „громадянське суспільство”, що вживається науковцями як ідеальний тип (інструмент аналізу), від описових характеристик реально існуючих різновидів громадянських суспільств.

	Громадянське суспільство, як підструктура суспільної системи, має складну внутрішню структуру, до якої входять компоненти інституційного плану і певний тип культури.
---	---

Рис. 2.4.1. Інститути громадянського суспільства

В аспекті культури **підсистема суспільства** може називатись громадянським суспільством лише за умови, якщо в ній не тільки наявна певна кількість (мережа) добровільних асоціацій та інших громадських інституцій, але й панують цінності громадянської культури, спілкування відбувається на засадах довіри й толерантності.

Громадянське суспільство - це не лише сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації з притаманними їй характеристиками.

Якісні характеристики моделі соціальної організації:

- суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві є вільні та рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі й великі справи в суспільстві;
- їм не байдужі суспільні проблеми і вони зорієнтовані на громадські справи;
- індивідуалізм та конкурентність у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри та співробітництва, здатністю йти на компроміси, поміркованістю і толерантністю.

▲ *Громадянська культура - це така політична культура, в якій активність та пасивність, обов'язковість і дієвість, консенсус та розбіжність у поглядах збалансовані та поєднані.*

Характеристики громадянської культури:

- одним з найважливіших компонентів громадянської культури є соціальна довіра, зростає почуття єдності, можливості для кооперації;
- це плюралістична культура, що ґрунтується на комунікативному процесі;
- схильна до толерантності (терпимості);
- впевненість громадян в їхній спроможності впливати на діяльність владних структур (internal efficacy - внутрішня ефективність) і в тому, що влада відповідально ставиться до їхніх потреб (external efficacy - зовнішня ефективність);
- готовність громадяни обмежити свої вимоги і шукати згоду;
- підтримка громадянами основних ліберальних та демократичних цінностей.

▲ *Громадянське (цивільне) суспільство - це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.*

Функції громадянського суспільства

- засіб самовиразу індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації власних інтересів;
- гарантії непорушності особистих прав громадян, опора у їхньому можливому протистоянні з державою, формування „соціального капіталу“;
- систематизація, надання регульованості протестам і вимогам людей, створення сприятливих умов функціонування демократичної влади;
- захист інтересів певної суспільної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів.

„Соціальний капітал” - ті невід’ємні риси особистості, завдяки яким вона стає здатною до кооперації та ефективних солідарних дій.

Атрибути громадянського суспільства:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки;
- організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чиї права захищені конституцією та законами;
- незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні;
- зорієнтована на громадські інтереси та публічну політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Поняття громадянського суспільства характеризує плюралістичний тип співіснування, організації і захисту групових інтересів та їхніх стосунків із державою.

Громадянське суспільство розглядається як підстава і опора демократії, а демократія з її складовою - багатопартійною системою - як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на політичний рівень.

Моделі громадянських суспільств:

„Демократичне громадянське суспільство”	„Посередницьке громадянське суспільство”	„Виборче громадянське суспільство”
<ul style="list-style-type: none">• формує політичну участь (функція противаги);• прищеплює громадянам почуття політичної дієспроможності;• орієнтує на публічне обговорення і відкритість здійснення політики.	<ul style="list-style-type: none">• формує вихованість, „соціабельність”, здатність до солідарного розв’язання проблем;• підтримує соціальні зв’язки, принципи громадянськості, відкритості, товариськості і відповідальності;• впроваджує соціальне співробітництво.	<ul style="list-style-type: none">• докладає зусиль до підвищення економічної ефективності і загального добробуту.

Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні:

- домінує політизоване уявлення про громадянське суспільство та його функції, де найбільшого значення надають проблемам опору громадянського суспільства державі - на шкоду підкресленню його соціалізуючих функцій.
- **навздогінна модель розвитку**, за якої **визначальну роль в усіх сферах суспільного прогресу відіграє духовно-інтелектуальна еліта** - інтелігенція, яка прагне „підтягнути” свій народ до здобутків світової цивілізації. Інтелектуали перебувають в опозиції до влади, гуртують народ, виконують роль ”фермента”, без якого не може виникнути громадянське суспільство.

Рівновага між громадянським суспільством і державою - важливий фактор стабільного демократичного розвитку, порушення якого веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості й політичного безсилля народу. З іншого боку, **громадянське суспільство залежить від держави** і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства й тиранії.

Підґрунття громадянського суспільства складають три кити:

- приватна власність;
- розвинені правові відносини;
- самостійні і впевнені у своїх силах люди.

В Україні у цілому перехід до демократичного режиму відбувався, як і в більшості нових незалежних держав (ННД), що виникли на теренах колишнього СРСР, шляхом „вростання” старих еліт у нові структури та відносини, через їх поступову трансформацію і формування „нових” еліт із переважанням старих кадрів. Успіх „оксамитової революції” в Україні не був настільки великим, щоб енергійно трансформувати політичну та економічну систему.

Створити усталену систему демократичної державної влади, так само як і правовий простір для громадянського суспільства, можна тільки на фундаментальних конституційних засадах.

Життєдіяльність громадянського суспільства визначається наявністю його структурних елементів, їх якісними характеристиками, а також інтенсивністю (частотою) та ефективністю (результатами) їх функціонування.

Політичні партії

Хоч у своїх розвинених формах вони є елементом політичної системи, але і за своїм місцем у суспільстві, і за функціями, які вони виконують, партії мають прямий стосунок до громадянського суспільства. З точки зору будівництва громадянського суспільства саме представницька й соціалізуюча діяльність партій є пріоритетними.

Вибори - інститути громадянського суспільства.	Існує пряма залежність між характером виборчої поведінки громадян і досвідом спілкування, взаємодії та організації, якого вони набувають у межах громадянського суспільства.
ЗМІ	Демократичний процес неможливий без обміну інформацією. Інформацію необхідно розглядати і як передумову дій політичного суб'єкта, і як необхідний ресурс, що дозволяє досягати у політичній сфері тих чи інших цілей. Ключовим критерієм свободи інформації є різноманітність її джерел у поєднанні з вільним доступом до них. Найважливішою засадою функціонування демократії є свобода поширення інформації.

	Засоби масової інформації можуть стримувати політичну конфронтацію в суспільстві, переводячи її у площину діалогу з метою заміни небезпечного протистояння корисним для суспільства порозумінням та співробітництвом різних політичних сил.
---	---

Головні типи дії ЗМІ в інформаційному просторі:	
Мобілізаційний	включає агітацію та пропаганду, характерний для тоталітарних режимів, його завданням є нав'язування людям певних думок, стереотипів поведінки, зрештою - віри.
Маркетинговий	використовує методи паблік рілейшнз та політичної реклами. Особливістю маркетингових стратегій є те, що вони націлені не на контроль за свідомістю людини, а на інформування про те, в чому зацікавлені політичні агенти, які використовують методи політичної реклами.

	Новий етап комунікаційної революції супроводжується появою таких форм виявлення громадської думки та прийняття політичних рішень, які значно розширюють межі демократії. Рядові громадяни можуть брати участь у теледебатах політиків, електронним шляхом голосувати на виборах чи референдумах. Цим створюються передумови „теледемократії” - нового способу участі громадян у формуванні владних структур та здійсненні влади.
---	---

Засоби масової інформації з політичної точки зору поділяються на:	
<ul style="list-style-type: none"> • урядові, • опозиційні, • незалежні. 	

Групи ЗМІ у демократичних суспільствах:

1. Державні медіа.

2. Підтримані приватними групами, компаніями для отримання прибутку.

3. Неприбуткові медіа - інколи їх називають „громадянськими медіа”:

- підпільна, або альтернативна преса,
- „піратське” радіо,
- муніципальне кабельне телебачення,
- видання професійних спілок,
- медіа, зорієнтовані на специфічні групи населення (жінок, етнічні меншини тощо).

Негативні процеси, пов’язані із ЗМІ, що відбулися в Україні, схожі на ті, що відбулися в інших пострадянських державах, у першу чергу в Росії. Серед них особливо небезпечною виявилася **олігархизація преси**: популярні засоби масової інформації опинилися в руках найбагатших людей, котрі за допомогою мас-медіа намагаються впливати на політичне життя своїх країн.

Характерна особливість **сучасної інфосфери** - надлишок різноманітних даних, що породжує проблему їх використання, в тому числі для вироблення адекватних ситуації політичних рішень. Внаслідок цього зростає роль спеціалістів з відбору, оцінки та інтерпретації одержаної інформації.

Для сучасного суспільства характерним є діалог різних політичних сил з опорою на мас-медіа, і це значною мірою впливає на формування громадської думки. Через ЗМІ здійснюються різні форми громадського контролю за діями влади. Це забезпечує зворотній зв'язок, що стабілізує саму політичну систему.

„Медіатизація політики” – явище, за якого політика починає підкорятися внутрішнім законам засобів масової інформації.

Ознаки "медіатизації політики":

- політика перетворюється в гру на публіку у відповідності до вимог драматургії;
- політичні дії підміняються теледраматургією, коли демонструється не те, що насправді важливо, а те, що подобається глядачам;
- між діяльністю політиків та їх виступами на телеекрані лежить прірва, яку команди політиків намагаються замаскувати.

Функції журналістів:

- інформувати,
- коментувати,
- захищати суспільні інтереси.

!	Сутність сучасної демократії полягає не тільки в тому, яка частина населення бере участь у формуванні політичних рішень, а й у тому, як влада взаємодіє з усім населенням, яку роль відіграє населення у формуванні влади і у вирішенні її долі.
----------	---

Ідея „двоступінчатого порогу комунікації“:	
Етап перший	оцінки від мас-медіа транслюються до неформальних лідерів громадської думки.
Етап другий	оцінки сприймаються послідовниками лідерів.
Важливе значення мають „інноваційні групи“, які першими засвоюють нові орієнтири і продукують їх у політичному житті. Засоби масової інформації значною мірою формують орієнтири політично активної частини населення.	

▲ *Легітимність – це позитивна оцінка влади, її прийнятність для населення, визнання за нею права управляти й згода громадян їй підпорядковуватися. Тобто: визнання влади правителів і обов'язок підлеглих їй підкорятися.*

	Легітимність політичної влади особливо важлива для систем, які здійснюють перехід від тоталітарних і авторитарних до демократичних форм правління, тому що демократія може працювати тільки за підтримки громадян.
---	---

Критерії, яким повинна відповідати легітимна влада:	
<ul style="list-style-type: none"> • відповідність встановленим у суспільстві правилам; • ці правила мають ґрунтуватися на переконаннях, які поділяють правлячі кола та підлегле населення; • вони є свідченням згоди (яка знаходить вияв у діях) з боку підлеглих щодо проявів конкретних владних стосунків. 	

Висновки до розділу 2.

1. Становлення й розвиток прав людини розкриває тип цивілізації, оскільки відносини людини і держави - найважливіша ознака, що характеризує природу тієї чи іншої цивілізації, а державу - як правову або не правову.
2. Головним призначенням більшості сучасних конституцій у розвинених демократичних країнах є обмеження державної влади, гарантування політичної, економічної та приватної свободи людини і громадянина, забезпечення інтересів громадянського суспільства в цілому.
3. В Україні залишається незбалансованим механізм поділу влади, парламент недостатньо впливає на формування та діяльність уряду.
4. У функціонуванні законодавчо-представницького органу - Верховної Ради України сталися відчутні, порівняно з радянським часом, прогресивні зміни. Проте неврегульованим і неконтрольованим залишається процес лобіювання рішень, низький рівень професіоналізму багатьох депутатів, їх відданості суспільним інтересам та волі до загального добробуту.
5. У демократичному суспільстві виконавча влада є підконтрольною суспільству. Основними методами нагляду і контролю є: внутрішній (відомчий), бюджетний, парламентський, судовий, громадський та ін.
6. Функції, що виконують політичні партії в демократичному суспільстві, сприяють стабільності, легітимності та ефективному розвитку режиму ліберальної демократії.
7. Ефективність виборів у досягненні демократичних цілей суспільства залежить не лише від механізмів та процедур їх проведення, а й насамперед від поведінки виборців, які можуть бути активними або пасивними, мати політичні вподобання й належну підготовку, або ні.
8. Для того, щоб групи інтересів сприяли розвитку демократії, необхідна низка передумов:
 - забезпечення верховенства демократично обраних органів влади, передовсім парламенту, у прийнятті політичних рішень;
 - здатність держави, в разі необхідності, нав'язувати впливовим групам інтересів свої рішення, що гарантують урахування загальносуспільних інтересів;
 - дотримання всіма сторонами взаємодії своїх обов'язків та наявність ефективної системи контролю за реалізацією спільно прийнятих рішень;
 - вирівнювання можливостей політичного представництва інтересів різних суспільних груп, створення системи пільг для об'єднань соціально незахищених верств населення, зміцнення їх ресурсної бази;
 - створення законодавчих та інших бар'єрів на шляху встановлення домінуючого впливу лобістів;
 - рішуча боротьба з корупцією;
 - автономність (незалежність від держави) та внутрішній демократизм організованих груп інтересів, підконтрольність їх керівництва рядовим членам.
9. Демократичне правління передбачає значну міру децентралізації влади та наявність місцевого самоврядування. Саме за таких умов кожний громадянин має змогу брати участь у вирішенні питань, що стосуються його безпосередньо, бути учасником демократичного процесу.

РОЗДІЛ 3. ДЕМОКРАТІЯ І ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

- **Тема 3.1. Економічна роль держави в умовах демократії: світовий досвід і Україна.**
- **Тема 3.2. Соціальні функції демократичної держави та їх реалізація в державній політиці України.**
- **Тема 3.3. Демократичні процеси в умовах національної багатоманітності українського суспільства.**
- **Тема 3.4. Демократичні принципи діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування.**

Тема 3.1. Економічна роль держави в умовах демократії: світовий досвід і Україна.

Процес демократизації в площині управлінського регулювання суспільних відносин здійснюється задля:

- покращення стану справ в сфері економіки, соціальних відносин, міжетнічних стосунків, освіти і культури тощо;
- формування зацікавленості суспільства в ефективній державній політиці і залучення до її реалізації широких верств населення.

▲ *Державна політика – це діяльність владних структур та органів державного управління різних рівнів, спрямована на регулювання суспільних відносин, забезпечення їх стабільності і розвитку відповідно до визначених цілей; це спосіб суспільного врядування, що передбачає розробку і здійснення політичних програм економічного, соціального, культурного і політичного розвитку.*

Основні підходи до визначення економічної ролі держави:	
Підхід	Особливості
Класичний (до поч. XX ст.) А.Сміт	Дотримання концепції вільного ринку та невтручання держави в економіку
Кейнсіанський (20-і р.р. XX ст. – 1974-75р.р.) Дж.М. Кейнс, економісти Стокгольмської школи	Обґрунтування неспроможності вільного ринку забезпечити рівновагу в економіці і необхідності активної державної політики, а саме – державного регулювання економіки.
Монетаризм (серед. 70-их р. XX ст. – 1981-1982 рр.) М.Фрідман	Зведення впливу держави на економіку до обмеження та стабілізації зростання грошової маси.
Інституціоналізм	Пропозиції щодо аналізу всього комплексу умов та факторів, які впливають на економіку з врахуванням суспільних трансформацій.

Ефективна економічна політика держави за умов демократії здійснюється шляхом збалансованого поєднання економічних свобод і державного контролю.

Економічні свободи - це, насамперед, **свобода вибору**, що характеризує діяльність як підприємців, так і споживачів.

Свобода вибору:

для підприємців

- право купувати економічні ресурси;
- право використовувати та реалізовувати ці ресурси на власний розсуд;
- право вибору виду економічної діяльності;
- право на створення власного підприємства.

для споживачів

- свобода споживацького вибору;
- право на отримання якісних продуктів та послуг.

Свобода споживацького вибору – найширша з економічних свобод. Вона стимулює економічний розвиток держави, оскільки спонукає виробників на виробництво продукції, товарів та послуг, які користуються попитом.

Основа державного обмеження економічної діяльності в умовах ринкової економіки – суперечності між економічними інтересами суб'єктів ринку та інтересами суспільства в цілому.

Найважливіші напрями контролю держави за економічною діяльністю приватних виробників:

- контроль за розміщенням та будівництвом виробництв;
- екологічний та санітарний контроль з метою охорони здоров'я людей та навколишнього середовища;
- контроль за якістю та безпечністю продукції та послуг;
- антимонопольний контроль через антитрестові закони задля збереження та підтримки конкурентного середовища;
- контроль за дотриманням умов праці, оплатою найманим робітникам з боку підприємців через трудове й соціальне законодавство.

Ці напрями державного контролю поширюються і на діяльність державних підприємств.

Основний напрям економічної політики держави в посткомуністичних країнах - одночасне вирішення двох проблем:

- **формування** приватновласницького сектору;
- **створення** правових засад ринкових відносин.

Законодавчо-нормативні акти реалізації економічної політики в сучасній Україні:

- Конституція України;
- Закон “Про підприємницьку діяльність”;
- Закон “Про підприємство”;
- Закон “Про власність”;
- Закон “Про приватизацію державного майна”;
- “Земельний кодекс” тощо.

Вибір тієї чи іншої моделі ринкової економіки **обумовлюється**, як правило, економічними, політичними, історичними, соціопсихологічними, культурними факторами конкретної країни, часом і способом її переходу до демократії.

Основні моделі ринкової економіки та переходу до неї:

Модель	Зміст	Особливості
Французька модель	Базується на висновку про неспроможність ринкової системи забезпечити вирішення ряду проблем, насамперед, соціальних. Характеризується різноманітністю економічних інструментів (стимулювання конкуренції, регулювання, гнучка система оподаткування)	Включення в ринковий механізм елементів планування (жорстке державне регулювання, індикативне, стратегічне планування)
Німецька модель	Виходить з визнання важливої ролі держави в економічному житті суспільства. Ринок визнається не як самоціль, а лише як засіб вирішення соціальних проблем.	Соціальна спрямованість економічних реформ , активна роль державних службовців в їх реалізації, їх відповідальність за діяльність по задоволенню соціально-економічних потреб громадян
Китайська модель	Базується на збереженні командно-адміністративної системи управління економікою при допущенні вільних економічних зон (без централізованого управління, так звана система “вбудови” ринкових відносин в командно-адміністративну систему управління економікою).	Оновлення командно-адміністративної системи управління економікою без порушення її базових засад.

Польська модель, або модель “шокової терапії”	Орієнтована на здійснення стрімкої лібералізації економічних процесів з можливим короточасним зниженням життєвого рівня населення з наступним “одужанням” економіки і покращенням соціально-економічної ситуації на основі ринкової економіки.	Опора на розуміння і підтримку населення та істотну вагу приватної власності в структурі економіки країни
--	--	---

	Виходячи з особливостей переходу України до демократії, історичних, економічних, політичних, соціопсихологічних факторів, на думку фахівців-економістів, більше шансів на реалізацію має німецька модель ринкової економіки.
---	--

	Формування ринкових відносин в Україні, як і в ряді інших постсоціалістичних держав відбувається в досить складних умовах.
---	--

Несприятливі умови формування ринку в Україні:	
<ul style="list-style-type: none"> • Теоретична невідповідність до такого роду реформ, відсутність єдності в поглядах щодо економічних перетворень серед вчених, політичної еліти України. • Схильність значної частини владної еліти до командно-адміністративних методів управління. • Економічна криза 90-их років і її негативний вплив на соціально-економічне становище значної частини населення (формування негативного сприйняття ринкових перетворень). • Відсутність підтримки ринкових реформ з боку широких верств населення. • Непослідовність дій уряду щодо впровадження ринкових перетворень. 	

Аспекти взаємозв'язку економічного розвитку держави і становлення демократії:	
<ul style="list-style-type: none"> • економічне зростання і пов'язані з цим соціально-економічні фактори матеріальна передумова розвитку демократії; • забезпечення рівноправності всіх форм власності і суб'єктів господарювання, становлення ринкових відносин – умова ефективного економічного і соціального розвитку держави. 	

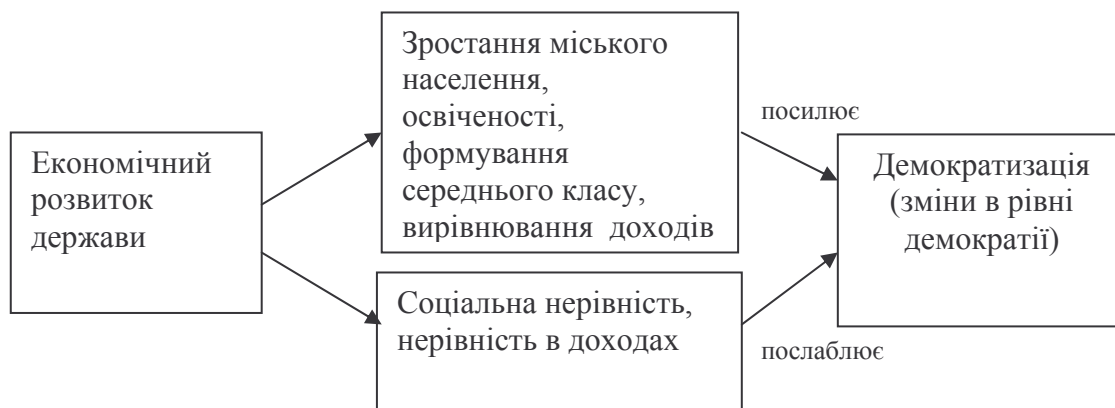

Рис. 3.1.1. Вплив економічного розвитку держави на процес демократизації.

Економічна політика України після завершення процесу відокремлення її від СРСР орієнтована на:

- **реформування власності** (перехід від одержавленої до різних форм приватної й колективної власності);
- **запровадження ринкових відносин** при збереженні певних форм їх державного регулювання;
- **становлення соціально-орієнтованої економіки.**

Основні напрямки економічної діяльності української держави в 90-их р.р. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. :

- **Формування правових засад** ринкових відносин.
- **Створення потужного приватного сектора** – основи ринкових відносин, шляхом реформування державної власності.
- **Створення умов для рівноправного функціонування** всіх форм власності і суб’єктів господарювання.
- **Подолання монополізму** і створення передумов для “здорової” ринкової конкуренції.
- **Прийняття стабільного законодавства** в галузі податкової, інвестиційної, цінової політики.

▲ *Роздержавлення* – це процес передачі частини прав власності державних органів управління новим суб’єктам, при якому власником залишається держава.

▲ *Приватизація* – відчуження державної власності на користь приватних суб’єктів, тобто зміна форми власності. В перехідних суспільствах приватизація – основа демократичних економічних перетворень.

Здійснення приватизації передбачає досягнення наступних **стратегічних цілей** в напрямку створення передумов для демократизації суспільства:

- зміну відносин власності на засоби виробництва (плюралізм форм власності);
- структурну перебудову економіки;
- розвиток конкуренції та обмеження монополізму;
- ефективне використання засобів виробництва державою і приватними підприємцями на основі економічного інтересу задля стабілізації соціально-економічного розвитку суспільства.

Повна реалізація програми приватизації в Україні матиме своїм результатом перехід на якісно новий рівень соціально-економічного розвитку суспільства.

Сучасні стратегічні пріоритети економічної політики української держави:

- досягнення **сталого економічного розвитку**;
- впровадження **інноваційної моделі** розвитку;
- перенесення акцентів на **соціальне спрямування** результатів та досягнень економічного розвитку.

Практичні кроки в реалізації цих завдань – **зміцнення економічних засад демократизації** в усіх сферах суспільного життя.
Важливе завдання органів державного управління в сфері управління економікою на сучасному етапі розвитку України – **використання** задля відчутного перелому в задоволенні життєвих потреб населення, **нових економічних умов та результатів економічної стабільності і зростання.**

Способи державного впливу на господарський механізм:

“Управління процесом”	тобто охоплення короткотерміновим державним регулюванням всієї господарської системи (адміністративні методи або їх поєднання з методами економічного регулювання).
“Спрямування розвитку”	встановлення розрізних цілей стосовно окремих сфер економічного організму

Практика економічного життя сучасних демократичних держав свідчить на користь використання в державному регулюванні економіки суто **економічних регуляторів.**

Основні економічні регулятори впливу держави на господарський механізм:

- інвестиції;
- податки;
- тарифи;
- митна політика;
- субсидії;
- розробка і фінансова підтримка цільових програм.

В сучасних демократичних країнах з розвинутою ринковою економікою спостерігається **тенденція звуження економічної функції держави.**

Основні завдання економічної політики української держави на шляху зміцнення ринкових механізмів та формування потужного класу середніх власників:

- завершення процесу приватизації;
- зменшення податкового тиску на приватних підприємців, в першу чергу зайнятих в сфері середнього і дрібного бізнесу;
- реформування системи взаємовідносин держави з підприємцями (впорядкування засобів регулювання підприємницької діяльності);
- подолання корупції і зменшення “тіньового сектору” економіки.

Результат непослідовності і половинчатості економічних ринкових перетворень в Україні – **збереження потужного тіньового сектору економіки і корупції.**

▲ ***Тіньова економіка** (за визначенням Е.Фейджа) – це вся економічна діяльність, яка з якихось причин не враховується офіційною статистикою та не потрапляє до валового національного продукту. Існує у кожному суспільстві, але в умовах переходу до демократичного суспільства набуває **системного характеру.***

▲ ***Корупція** – використання службового становища для досягнення особистих цілей через хабарництво та інші незаконні засоби. Вона – чинник **реальної загрози демократичному розвитку держави** через свій негативний вплив на всі сфери суспільного життя: економіку, політику, державне управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість та суспільну мораль.*

Небезпека тінізації економіки і корупції для розвитку демократії полягає в тому, що ці явища:

- призводить до гальмування **соціально-економічних реформ** та викривлення їх змісту;
- **перешкоджають** розвитку середнього і дрібного підприємництва – економічної основи демократичних перетворень;
- **сприяють зубожінню** населення;
- **обмежують і до певної міри порушують демократичні права і свободи** громадян, принцип верховенства права;
- **порушують** принцип соціальної справедливості;
- **деформують** моральні та духовні цінності суспільства;
- **послаблюють і врешті-решт підривають** авторитет держави, віру населення в її здатність забезпечити принципи демократії і справедливості;
- **створюють перешкоди** для утвердження демократичних засад формування та функціонування державного апарату;
- **стають на заваді** утвердженню демократичних основ державного управління, не сприяють формуванню громадянськості.

Сучасні масштаби тіньового сектору та корупції в Україні – серйозна **загроза** втіленню принципів демократичного суспільного устрою.

Ефективними заходами на шляху протидії тінізації економіки України і поширенню корупції мають стати:

- прийняття і впровадження програми економічної безпеки держави, в основі якої – боротьба з економічною злочинністю методом її локалізації;
- боротьба з підпільним сектором економіки, підрахунок та моніторинг “неформального” сегменту тіньової економіки для коригування соціально-економічної політики;
- декриміналізація ряду економічних дій, розширення сфери легального підприємництва;
- розробка та запровадження системи виховного впливу з боку держави на суб’єкти ринкової економіки з метою стимуляції їх до прийняття рішень, що не протирічать соціально-економічним намірам держави;
- заохочення та підтримка активної позиції суб’єктів підприємництва в їх пошуку джерел і форм економічної діяльності, засобів існування.

Зміна свідомості населення в його установках і стереотипах стосовно ринкової економіки – важлива складова економічної просвіти в діяльності органів державної влади, громадських і політичних об’єднань.

Зміни свідомості населення можуть бути досягнені поступово, шляхом:

- реальних практичних соціально-економічних перетворень ринкового характеру, які супроводжуватимуться позитивними змінами в житті пересічних громадян;
- формування відповідного світогляду, психології людей, готових і здатних діяти в системі нових економічних відносин.

Тема 3.2. Соціальні функції демократичної держави та їх реалізація в державній політиці України

Соціальні чинники, що належать до найголовніших передумов демократії:

- соціальна структура суспільства;
- соціальна політика держави.

Держави розвинутої демократії характеризуються чіткою **соціальною спрямованістю економіки**, яка є необхідною складовою демократичної політики.

▲ *Соціальна політика держави – це розгалужена мережа видів діяльності державних і недержавних структур, спрямована на втручання в економічний процес заради підвищення добробуту й надання соціального захисту різним верствам населення, створення умов для формування безпечного соціального середовища людини.*

Через соціальну політику демократична держава надає населенню **широкий вибір форм соціального захисту** – державних, громадських, приватних, особистих. Водночас в демократичній державі здійснюються і **соціальні обов'язки держави перед громадянами**.

Сучасні інтерпретації взаємозв'язку економічної та соціальної політики держави заперечують наявність механічної залежності між рівнем економічного розвитку країни і її соціальною політикою.

Визначальними в цьому співвідношенні вважаються:

- політичний вибір держави;
- цінності та орієнтири, що їх дотримується держава в своїй соціальній політиці.

Головне призначення соціальної політики, суттєве з точки зору процесів демократизації – забезпечення суспільного добробуту та створення рівних умов для всіх громадян в його досягненні.

Основні функції соціальної політики демократичної держави:

- соціального відтворення населення;
- регулятивна;
- соціально-захисна;
- стабілізаційно-адаптивна.

В Конституції України (1996 р.) законодавчо закріплено стратегічний курс **на побудову правові соціальної держави з соціально спрямованою ринковою економікою, соціальною демократією** (досягнення рівності і справедливості в наданні соціальних послуг).

	<p>З точки зору діяльності суб'єктів політики, зокрема органів державної влади і управління, соціальна політика являє собою:</p> <ul style="list-style-type: none"> • систему управлінських регулятивних способів та форм діяльності щодо реалізації державних соціальних програм; • сукупність принципів і рішень, на основі яких реалізуються соціальні програми і соціальна практика.
---	---

Мета такої діяльності:	
<ul style="list-style-type: none"> • задоволення соціальних потреб населення; • збалансування соціальних інтересів окремого індивіда, соціальних груп, суспільства; • досягнення проголошених соціальних цілей; • вирішення соціальних завдань та формування соціальних цінностей суспільства. 	

	<p>Основний зміст соціальної політики сучасних демократичних держав – це принцип соціальної спрямованості політики держави на зростання добробуту всіх верств населення. Проте в різних моделях демократичних держав існують свої особливості в реалізації цих завдань.</p>
---	---

Особливості реалізації соціальних функцій держави в різних моделях демократії:	
Моделі демократії	Особливості реалізації соціальної політики
Ліберально-демократична (США, Канада)	Соціальна політика базується на ідеології індивідуалізму – ціннісній основі ліберальної демократії. Державі відводиться функція стимулятора індивідуальної активності громадян щодо соціального захисту. Забезпечення соціальних прав покладається на саму особистість і громадські організації (модель добробуту “за залишковим принципом”)
Консервативна (ФРН, Велика Британія)	Ідеологічна основа соціальної політики – природність соціальної диференціації суспільства і майнової нерівності. Спрямування соціальної політики на перерозподіл доходів через гнучку податкову політику з одночасною компенсацією за допомогою трансферів тим соціальним прошаркам, які найбільше її потребують.
Соціал-демократична (Швеція, Норвегія, Данія)	Ідеологічна основа соціальної політики – запобігання різкій диференціації між найвищим і найнижчим рівнем прибутків громадян. Високий рівень оподаткування дає можливість державі забезпечувати громадян соціальною допомогою шляхом перерозподілу бюджету.

	<p>Реальна практика реалізації соціальної політики в сучасних розвинених демократичних державах свідчить про пряму залежність між моделлю демократії і змістом соціальної політики.</p>
---	--

Особливості соціальної політики в сучасній Україні:

- Значна обумовленість рівнем економічного розвитку держави.
- Надмірна (часто вирішальна) роль держави в упорядкуванні соціальних процесів.
- Обмеженість вибору громадянами форм соціального захисту.
- Фактичне “зведення” соціальної політики до її соціально-захисної функції.
- Низький рівень соціальної активності населення і надмірне покладання на державу в плані соціального захисту.

На думку науковців, за своїми основними рисами здійснювана в Україні соціальна політика може бути визначена як **змішана модель**, де поєднуються елементи:

- соціал-демократичної моделі,
- ліберально-демократичної моделі соціальної політики.

Законодавча база соціальної політики української держави:

- Конституція України
- Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” (2000 р.)

Принципи державної соціальної політики:

- **синхронність** реформування економічних і соціальних відносин;
- законодавче закріплення і гарантування **загальності і доступності соціального захисту** населення;
- **поступовість та поетапність** соціальних реформ в залежності від наявних економічних ресурсів задля їх реалізації;
- **пріоритетність** стимулювання та соціальної підтримки трудової активності населення, забезпечення нормальних умов праці та її оплати;
- **об’єднання** зусиль держави, громадських, комерційних і добродійних організацій, їх скоординоване спрямування на вирішення нагальних соціальних завдань;
- **своєчасність** внесення коректив у зміст і форми соціального регулювання суспільних відносин на основі даних соціального моніторингу.

Вихід української економіки з кризового стану, зростання показників економічного розвитку ставить відповідні завдання перед органами державної влади стосовно використання результатів економічної стабілізації і зростання для відчутного перелому в задоволенні соціальних потреб населення.

Основні завдання сучасного етапу соціальної політики держави:

- зміна акцентів в політиці доходів населення;
- здійснення політики продуктивної зайнятості населення;
- зміцнення позицій середнього класу;
- реформування системи охорони здоров'я;
- завершення пенсійної реформи;
- впровадження ринкових важелів ресурсно-фінансового забезпечення цільових програм при залученні коштів громадських організацій і населення.

Умови ефективної реалізації державної соціальної політики:

- відмова від тих форм і методів управління суспільними процесами, що породжують соціальне відчуження;
- усунення не виправданих, неефективних, директивних методів регулювання соціальних відносин;
- перехід до гнучких форм регулювання соціальної діяльності органів державного управління;
- розвиток активних складових соціальної політики та заміна її пасивних форм.

Виходячи з визначальної ролі держави в реалізації завдань соціальної політики в умовах перехідного суспільства, суттєвого значення набуває **суб'єктивний чинник**, а саме діяльність органів державного управління.

Напрями ефективного впливу органів державної влади і управління на здійснення соціальної політики:

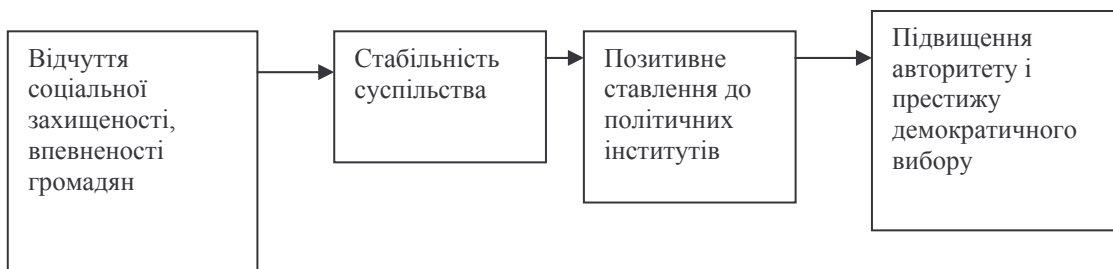
1. Застосування адекватних принципів, способів та форм цілеспрямованої управлінської регулятивної діяльності відповідно до об'єктивних законів суспільного розвитку.
2. Сприяння своєчасному вирішенню соціальних проблем та розв'язанню суперечностей у сфері соціальних відносин засобами регулятивної політики.
3. Здійснення децентралізації соціальної політики і управління нею.
4. Викорінення форм і методів командно-адміністративного, директивного управління соціальною сферою.
5. Досягнення динамізму і поступальності в самому механізмі управлінської діяльності по регулюванню соціальних відносин в суспільстві.
6. Розв'язання суперечностей між соціально-ринковими відносинами і елементами ефективного державного регулювання соціальної політики.
7. Застосування принципу диференційованого підходу до реалізації цілей і завдань соціальної політики.

Сучасна філософія демократичної держави в реалізації соціальної політики - визнання держави важливим суб'єктом соціальної політики у поєднанні зі змінами змісту і форм її діяльності, а саме:

- держава **не нав'язує** “згори” форми і способи вирішення тих чи інших соціальних проблем;
- держава **не розробляє жорсткі шаблони й уніфіковані програми** соціальної політики;
- держава **відмовляється** від функції оперативного втручання в ті чи інші сфери життєдіяльності людини;
- держава **стимулює ініціативу і самодіяльність** людини, створюючи умови для продуктивної самореалізації її ініціативи, творчості у сфері соціального самоствердження;
- держава **забезпечує і слідкує за дотриманням рівності** в способах життєдіяльності для всіх членів суспільства, соціальних спільнот і груп.

Взаємозв'язок соціальної політики і демократії реалізується через **зміни в суспільній свідомості**, а саме:

Пріоритети соціальної політики, адекватні демократичним принципам розбудови української держави :

- стимулювання розвитку громадянського суспільства через матеріальне та моральне заохочення ініціативи людей;
- створення дієвої системи соціального захисту населення, подолання бідності, нейтралізація деструктивних наслідків безробіття;
- активізація соціального діалогу інститутів влади, політичних партій, громадських об'єднань з метою підвищення ефективності соціальних реформ.

Тема 3.3. Демократичні процеси в умовах національної багатоманітності українського суспільства.

Демократична політична система гарантує і забезпечує **співіснування багатоманітності з прагненням до єдності, в тому числі і в сфері національного буття.**

Для України, як держави поліетнічної, державна політика в сфері міжнаціональних відносин є **пріоритетною.**

- ▲ *Етнополітика держави – це система концептуальних накреслень, програм і організаційних заходів у сфері етнонаціонального, етнокультурного і етнополітичного розвитку поліетнічного суспільства задля досягнення міжнаціональної злагоди, гарантування умов для збереження і розвитку етнічної, мовної та культурної самобутності національних меншин.*

Демократичні засади етнополітики держави:

- **Визнання** нерозривності прав людини і прав національностей.
- **Гарантування** всім громадянам, незалежно від їх національного походження, рівних політичних, соціальних, економічних прав і свобод.
- **Дотримання** міжнародних зобов'язань щодо етнічних меншин.

Законодавча база реалізації демократичних принципів державної етнонаціональної політики України:

- Декларація про державний суверенітет України;
- Конституція України;
- Декларація прав національностей України;
- Закон “Про національні меншини в Україні”;
- Закон України “Про міграцію”;
- Закон України “Про біженців”;
- “Основи державної політики України в галузі міжнаціональних відносин”.

Головна мета державної етнонаціональної політики України в контексті процесу демократизації суспільства – створення рівноправних умов для тісної взаємодії усіх етносів у процесі розбудови демократичної держави на основі консенсусу і злагоди в інтересах усіх етносів, оптимізація міжнаціональних, а ширше – міжкультурних стосунків національного виміру.

Демократичні способи державно-політичної оптимізації міжнаціональних відносин:

- федералізм;
- пропорційний розподіл ресурсів і влади;
- договірне заміщення посад у владних структурах представниками різних етнонаціональних спільнот;
- гарантованість прав національних меншин;
- мультикультуризм.

▲ *Федералізм – найбільш послідовний спосіб здійснення права на самовизначення національних меншин у демократичних державах.*

Федералізм як демократичний спосіб організації державної влади у поліетнічних державах означає передачу більш або менш контрольованих повноважень з боку центральної влади тим національним меншинам, які є чисельними і компактно проживають на певній території.

Повноваження національних федеральних одиниць у демократичних державах:

- здійснення управлінських функцій різних рівнів;
- використання територіальних ресурсів.

Наслідки федералізації для процесів демократизації суспільства:

Позитивні:

- реалізація права націй на самовизначення;
- зменшення ймовірності конфліктів на етнонаціональному ґрунті;
- можливість більш повної культурної та політичної самореалізації національних утворень

Негативні:

- небезпека порушення усталених господарських економічних зв'язків між окремими частинами держави, розподілу ринку праці;
- загроза політичної некерованості країною;
- до певної міри суперечність із правом людини на свободу пересування та обрання місця проживання в межах кордонів держави;
- спокуса використання гасла федералізації як інструменту досягнення власних цілей.

Федералістичний принцип державного устрою спрацьовує на демократію в умовах:

- багатонаціональної державності;
- багатокультурності.

Україна – держава унітарна, в якій Автономна Республіка Крим є територіальною, а не національною автономією (ст. 2 Конституції України).

▲ *Мультикультуралізм - політика щодо національних меншин або емігрантів, спрямована на задоволення та підтримку їхніх культурних запитів за умов цілеспрямованого виховання лояльності до єдиної в межах держави політичної нації (найбільшого поширення набув у США, Канаді).*

Показники лояльності за умов впровадження мультикультуралізму в державній політиці:

- опанування та використання державної мови;
- участь у політичному житті країни, у діяльності усталених державних інституцій (політична лояльність);
- толерантне відношення до всіх без винятку представників національностей (національна лояльність);
- віра в спільне майбутнє країни і спільна діяльність задля його досягнення.

Мультикультуралізм забезпечує реальну демократизацію поліетнічного суспільства, оскільки:

- ґрунтується на визнанні фундаментальних цінностей і принципів демократії;
- спрямований на пошук оптимального балансу багатоманітних і суперечливих національних інтересів;
- заохочує і реально підтримує культурний плюралізм різних етносів, етнічних груп чи то окремих осіб, спрямовуючи їх інтеграцію в єдину політичну націю.

Відмінність між державно політичним і громадським впливом на етнополітичні процеси і відносини:

Державно-політичний вплив:	Громадський вплив:
<ul style="list-style-type: none"> • здійснюється силою закону і відповідних адміністративних інституцій. 	<ul style="list-style-type: none"> • здійснюється через моральну оцінку, засудження або схвалення, підтримку або опір.

Одним із базових моральних регуляторів у багатонаціональному вимірі суспільних відносин є **принцип толерантності**, сфера дії якого зовсім не обмежується національним питанням.

- ▲ **Толерантність** (від лат. *tolerantis* – терплячий) – терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій.

Толерантність – неодмінна умова демократичного, правового, стабільного суспільно-політичного устрою.

Основні різновиди толерантності.

Терпимість	Вимушено пасивна реакція на “інше”.
Нейтральність	Нейтральне сприйняття та захист “іншого” там, де воно не вступає в суперечність з правом на свободу думки, слова, світогляду щодо решти населення.
Позитивна толерантність	Свідоме надання слабшому “іншому” певних переваг у самореалізації.

Пріоритетні напрями етнополітики української держави:

- забезпечення консолідації і розвитку української нації, відродження її національної свідомості і культурно-національних традицій, забезпечення функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя;
- завершення процесу формування української політичної нації;
- створення рівних можливостей для всіх громадян держави у всіх сферах суспільно-політичного життя;
- всебічне задоволення потреб і запитів національних меншин, створення умов для їх вільного національно-культурного розвитку через законодавчо гарантоване їм право на культурно-національну автономію, підтримка діяльності національно-культурних товариств;
- визнання прав осіб, незаконно депортованих за національною ознакою та сприяння їх інтеграції в українське суспільство;
- формування психологічного мікроклімату, високої поваги, любові та пошани до звичаїв, релігії, культури та традицій усіх етносів, що проживають в Україні;
- піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами України.

З метою гармонізації міжетнічних відносин органи державної влади і управління в реалізації завдань етнополітики повинні враховувати наступне:

- здійснення єдиної етнополітики у сфері національних відносин відноситься до компетенції як центральних, так і в значній мірі, місцевих органів влади, її реалізація залежить від професійної компетенції, особистих моральних чеснот державних службовців;
- дорадчими органами у вирішенні проблем міжетнічних відносин на громадських засадах при органах державної влади і місцевого самоврядування повинні стати різні за формою об'єднання представників національних меншин;
- громадяни всіх національностей на рівних підставах призначаються на посади в органах виконавчої влади, регіонального і місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій;
- успіх в реалізації завдань державної етнополітики забезпечується в значній мірі дієвою системою національно-патріотичного виховання, формуванням культури міжетнічного спілкування, утвердженням в суспільстві державного патріотизму і громадянської позиції;
- в інтересах консенсусу, взаємоповаги та злагоди в сфері міжнаціональних відносин, органами державної влади і місцевого самоврядування повинно здійснюватися дієве інформаційно-аналітичне забезпечення державної етнонаціональної політики.

Тема 3.4. Демократичні принципи діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування.

Політичні програми, курси, що складають зміст державної політики реалізуються через **систему державного управління** – адміністративно-управлінську діяльність державних установ з метою досягнення національних цілей і завдань.

Стратегічна мета політичного курсу української держави – **досягнення дійсно демократичної політичної системи.**

Вона обумовлена:

- довготривалістю процесу становлення демократії в посттоталітарному суспільстві;
- ключовою роллю політичної системи в забезпеченні стабільного функціонування і динамічного розвитку українського суспільства

Основні функції органів державного управління в напрямку здійснення державної політики:

- поєднання об'єктивних потреб суспільного розвитку з інтересами соціальних груп і еліти;
- реалізація програм, пов'язаних з здійсненням того чи іншого напрямку державної політики;
- оперативний аналіз і контроль за виконанням державних програм;
- прогнозування.

У західній політологічній, соціологічній науці і політичній практиці по відношенню до адміністративно-державного апарату використовується термін “бюрократія”.

▲ **Бюрократія** (від французького *bureau* – бюро, канцелярія та грецького *kratos* – сила, влада, панування) - це система управління, що спирається на розгалужену та ієрархізовану (підпорядковану єдиному началу зверху до низу) структуру чиновницького апарату. Іншими словами – це сукупність службовців апарату державного управління.

Функції бюрократії:

- здійснення раціонального управління суспільством;
- забезпечення чіткості і ефективності діяльності державної адміністрації.

Риси ідеального типу бюрократії, систематизовані німецьким соціологом М.Вебером:

- **жорстка ієрархічність** взаємодії всіх рівнів управління в багаторівневій управлінській системі;
- **чітка посадова визначеність** функцій державних управлінців, високий рівень їх компетентності;
- **призначення на посади** за вільною угодою на основі професійної кваліфікації або за результатами екзаменів;
- **пожиттєвий статус державної служби**, можливість просування ієрархічною драбиною відповідно до рівня компетенції і професійних знань;
- **гарантованість** отримання регулярної матеріальної винагороди відповідно до рангу;
- **чітка система загальних правил адміністрування**, що забезпечує уніфікованість управлінської діяльності;
- незалежність від політичних впливів, **політична нейтральність** чиновника.

Важелі впливу бюрократії на соціально-політичні процеси:

- високий рівень фаховості в сфері управлінських відносин;
- контроль за введенням державних стандартів;
- здійснення контролю над соціально важливою інформацією і можливість розпоряджатися нею;
- схильність до збереження і розширення своєї влади, формування власних інтересів і їх реалізації;
- корпоративність.

Небезпека бюрократичної протидії демократичним процесам полягає:

- в дії фактора “незалежності бюрократії” як від політичного керівництва, так і від широкої громадськості внаслідок професіоналізації і спеціалізації управлінської діяльності;
- в широких можливостях бюрократії чинити опір процесам демократичних перетворень у суспільстві.

Чинники, що визначають кризовий комплекс у державному управлінні (за визначенням В. Цветкова):

- **хаотичний підхід** реформаторів до здійснення суспільно-політичних реформ, відсутність послідовності і поетапності;
- **відірваність** реформ від усвідомлених суспільних потреб;
- **відсутність** зрозумілої для більшості населення мети, моделі суспільного розвитку;
- **розчарування і небажання** широких мас населення активно включитися у процес суспільно-політичних перетворень;
- **стихійний, несистемний характер** формування державного апарату;
- **неконтрольоване зростання адміністративно-державного апарату**, його претензії на особливу роль в постсоціалістичному розвитку.

Сукупність негативних явищ у діяльності апарату управління кваліфікується як **бюрократизм**.

▲ ***Бюрократизм** – це певна система спотворених суспільних відносин, що складаються між бюрократичними управлінськими структурами і рештою населення.*

Ознаки бюрократизму:

- ототожнення власного вузько-бюрократичного інтересу з загальносуспільним;
- відхилення від раціональних форм управлінської діяльності, подрібнення управлінських функцій;
- зростання чисельності управлінських штатів і зниження їх компетентності;
- неконтрольоване зростання кількості паперів, поширення хабарництва і корупції

Бюрократизм базується попри все на:

- втаємниченні діяльності управлінських структур, їх закритості;
- обмеженні можливостей контролю за діяльністю органів державного управління з боку громадськості.

Подолання бюрократизму і утвердження демократичних принципів врядування передбачає наступні заходи:

- удосконалення законодавства щодо функцій, організації, діяльності органів державної влади на всіх рівнях і у всіх сферах державного управління;
- нормативно-правове забезпечення контрольної діяльності у сфері державного управління;
- завершення визначення концептуальних засад адміністративно-територіальної і муніципальної реформ;
- обґрунтування і нормативно-правове закріплення механізмів чіткого розмежування статусу і функцій політичних діячів і державних службовців;
- розробку механізмів і засобів підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на найвищому, територіальному та місцевому рівнях;
- розробку заходів щодо запобігання корупційним діям та профілактику їх у сфері державної служби;
- вивчення та адаптацію світового досвіду у сфері державного управління, місцевого самоуправління та підготовки кадрів державної служби;
- передбачення заходів щодо залучення на державну службу молодих, здібних, перспективних фахівців та створення умов для їх закріплення, професійного зростання та просування по службі.

Основа ефективного державного управління в умовах демократії – гнучке поєднання адміністративно-розпорядчих методів з методами економічного та соціального регулювання та контролю.

Висновки до розділу 3.

1. За умов стабільної демократії ефективна економічна політика держави здійснюється шляхом збалансованого поєднання економічних свобод і державного контролю. Основа державного обмеження економічної діяльності в умовах ринкової економіки – суперечності між економічними інтересами суб'єктів ринку та суспільства в цілому. Це зумовлює необхідність контролюючих функцій держави.
2. Вибір тієї чи іншої моделі демократії обумовлений, як правило, економічними, політичними, історичними, соціопсихологічними, культурними факторами конкретної країни, часом і способом її переходу до демократії.
3. Економічна діяльність української держави після обрання нею шляху демократичного розвитку відбувається за наступними напрямками: реформування власності (перехід від одержавленої до різних форм приватної і колективної власності); запровадження ринкових відносин із збереженням певних форм їх державного регулювання.
4. Перешкодами на шляху здійснення дієвих ринкових перетворень в Україні були і залишаються: теоретична непідготовленість; схильність значної частини владної еліти до адміністративно-командних методів управління; економічна криза кінця 90-х років; відсутність підтримки з боку широких верств населення; непослідовність урядових дій.
5. Виділяють два аспекти взаємозв'язку економічної ролі держави і становлення демократії – соціально-економічні фактори як необхідні матеріальні передумови демократії; реалізація принципу демократичної рівності форм і суб'єктів господарювання як умова ефективного економічного і соціального розвитку держави.
6. Соціальні функції демократичної держави реалізуються через забезпечення широкого вибору форм соціального захисту та соціальні обов'язки держави перед громадянами. Головне завдання соціальної політики, суттєве з точки зору процесів демократизації – забезпечення соціального добробуту та створення рівних умов для всіх громадян в його досягненні.
7. Соціальна політика в сучасній Україні здійснюється в умовах перехідного суспільства, що накладає на неї певні особливості, а саме: обумовленість рівнем економічного розвитку; надмірна роль держави в упорядкуванні соціальних процесів; обмеженості вибору громадянами форм соціального захисту; фактичне “зведення” соціальної політики до соціально-захисної функції тощо. За своїми основними рисами, на думку науковців, вона може бути класифікована як змішана модель (поєднання елементів соціал-демократичної та ліберально-демократичної моделей).
8. Головна мета державної етнонаціональної політики України в контексті процесів демократизації суспільства – створення рівноправних умов для тісної взаємодії всіх етносів у процесі розбудови демократичної держави на основі консенсусу і злагоди її інтересів, оптимізація міжнаціональних, а ширше – міжкультурних стосунків національного виміру.
9. Небезпека бюрократичної протидії демократичним процесам з боку апарату державної влади і управління полягає як в дії фактора незалежності бюрократії від політичного керівництва так і від широких можливостей бюрократії чинити опір процесам демократичних перетворень на адміністративному рівні в системі державного управління.

Навчальне видання

Опорний конспект дистанційного курсу навчальної дисципліни

**«СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ»**

Укладачі:

*Марія Миколаївна Логунова
Лілія Василівна Гонюков*